

MAJ 2008

Glas

žena poduzetnica u Bosni i Hercegovini

O IFC-ovom programu za žene:

IFC podržava učešće žena, ali i muškaraca, kao jedan važan dio njegove misije poticanja rasta održivog privatnog sektora u zemljama u razvoju. Spoznavši da su poduzetne poslovne žene često onemogućene u ostvarenju svoga ekonomskog potencijala zbog neravnopravnosti polova, IFC se obavezao na stvaranje mogućnosti za žene u biznisu.

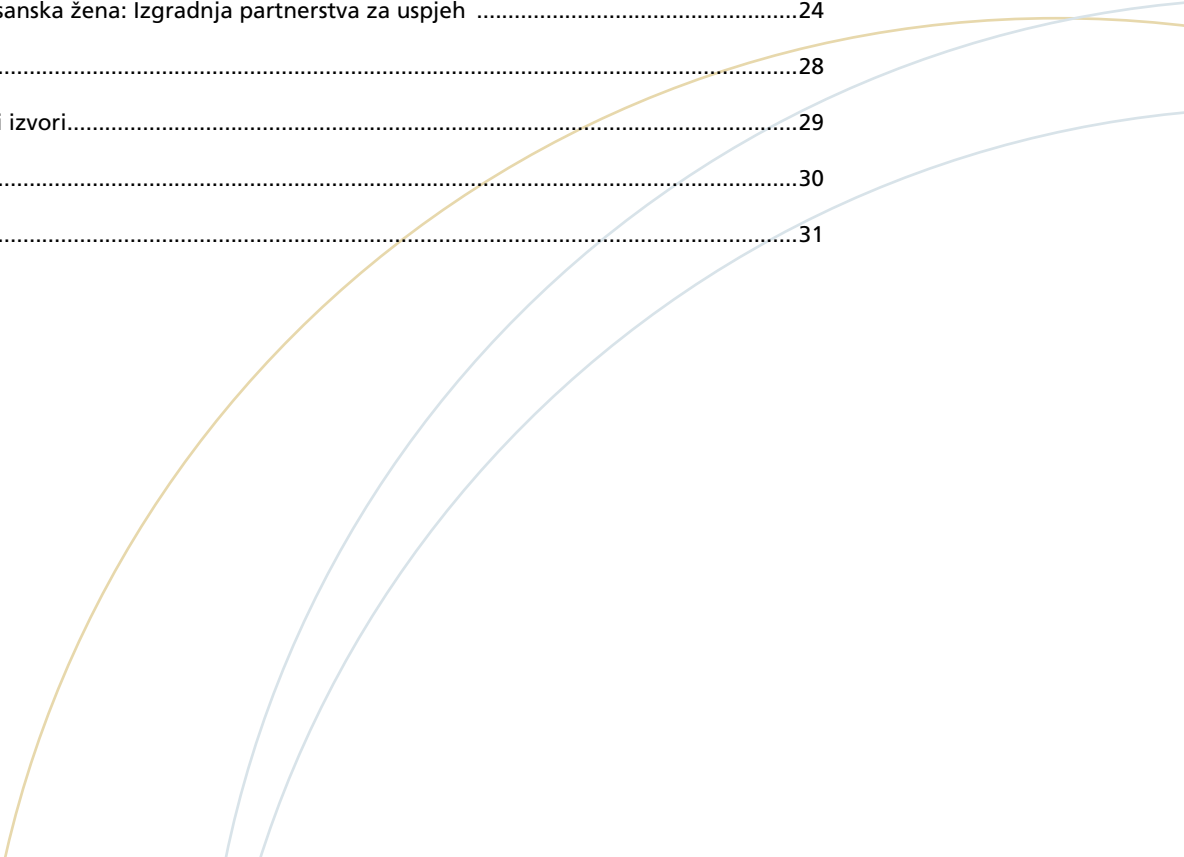
O MI-BOSPO-u:

MI-BOSPO je vodeća mikrokreditna organizacija u Bosni čija su ciljna grupa žene. Misija organizacije je ekonomsko osnaživanje žena, vođeno uvjerenjem da ekonomski jača žena može imati jači uticaj na društvene promjene i doprinijeti boljem kvalitetu života unutar porodice.

SADRŽAJ

Skraćenice.....	2
Izrazi zahvalnosti.....	3
Predgovor IFC-a.....	4
Predgovor MI-BOSPO-a.....	5
Informativni sažetak.....	6
Poglavlje 1: Pravni i ekonomski kontekst s kojim se suočava ženski biznis u Bosni i Hercegovini.....	8
Poglavlje 2: Izlaženje na kraj s birokratijom.....	15
Poglavlje 3: Bosanska žena: Izgradnja partnerstva za uspjeh.....	24
Preporuke.....	28
Korisni linkovi i izvori.....	29
Fusnote.....	30
Bibliografija.....	31

SKRAĆENICE

BiH	Bosnia and Herzegovina (Bosna i Hercegovina)
BEEPS	Business Environment and Enterprise Performance Survey (Izveštaj o okruženju u biznisu i uspješnosti u poduzetništvu)
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena)
CIDA	Canadian International Development Agency (Kanadska agencija za međunarodni razvoj)
DFID	Department for International Development (Odjel za međunarodni razvoj)
EBRD	European Bank for Reconstruction and Development (Evropska banka za obnovu i razvoj)
EU	European Union (Evropska unija)
FBiH	Federation of Bosnia and Herzegovina (Federacija Bosne i Hercegovine)
FIAS	Foreign Investment Advisory Service (Savjetodavna služba za strana ulaganja)
IFC	International Finance Corporation (Međunarodna finansijska korporacija)
IMF	International Monetary Fund (Međunarodni monetarni fond)
KM	Convertible mark (Konvertibilna marka)
NGO	Non-governmental organization (Nevladina organizacija)
ROSCA	Rotating Savings and Credit Association (Udruženje solidarne štednje i kredita)
RS	Republika Srpska (Republika Srpska)
UN	United Nations (Ujedinjene nacije)
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe (Ekonomska komisija Ujedinjenih nacija za Evropu)
UNIFEM	United Nations Development Fund for Women (Razvojni fond Ujedinjenih nacija za žene)
US	United States (Sjedinjene Države)
USAID	United States Agency for International Development (Agencija Sjedinjenih Država za međunarodni razvoj)

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Ovaj izvještaj je pripremila Jozefina Cutura i on je dio zajedničkog rada Programa za žene IFC-a i MI-BOSPO-a, davaoca kredita ciljnoj grupi, ženama u Bosni i Hercegovini.

Izvještaj je zasnovan na internom istraživanju i detaljnim razgovorima obavljenim septembra 2007. godine s deset bosanskih žena poduzetnica, čiji su profili prikazani u ovom izvještaju. Razgovori su obavljeni i s relevantnim donatorima, organima vlasti i nevladinim organizacijama. Žene s kojima su obavljeni razgovori bave se biznisom čiji je raspon od mikropoduzetništva do pet uposlenika pa sve do velikog biznisa koji upošljava do 50 radnika. Iako ih je mnogo u tradicionalno ženskim uslužnim sektorima, neki su se razgranali na područja poput konsultinga. Mnoge žene s kojima su obavljeni razgovori su klijenti MI-BOSPO-a i autorica

je zahvalna MI-BOSPO-u na pomoći u organizaciji ovih razgovora.

Autorica se zahvaljuje mnogim pojedincima koji su dali dragocjene povratne informacije u vezi s radnim verzijama ovoga izvještaja, među kojima su Natalie Africa, Alma Bijedić, Mark Blackden, Michael Edberg, Leora Klapper, Shahbaz Mavaddat, Nejira Nalić, Carmen Niethammer i Zouera Youssoufou. Izgled izvještaja i formatiranje osmislila je firma Kate Tallent Design & Communications.

Nakon svega, želimo da se zahvalimo divnim ženama poduzetnicama koje su svoje dragoceno vrijeme odvojile da bi s nama podijelile priče o svome uspjehu i problemima. One su inspiracija mnogim drugim bosanskim ženama i djevojkama koje zacrtavaju sebi put u privrednu budućnost.

PREDGOVOR IFC-A

Svuda u svijetu se prepoznaje značaj ženskog poduzetništva i njegov doprinos privrednom razvoju. Poduzetništvo otvara nova radna mjesta, što je bitno za zemlju s velikom stopom nezaposlenosti, i od velikog je značaja za mlade žene i omladinu. Budući da Bosna i Hercegovina ima najnižu stopu učešća ženske radne snage u Jugoistočnoj Evropi, žensko poduzetništvo može osigurati produktivan plasman dobro obrazovanih i nedovoljno iskorištenih talenata.

Ova publikacija je zajednički proizvod MI-BOSPO-a i GEM programa IFC-a (*GEM-Gender Entrepreneurship Markets—Tržište ženskog poduzetništva*) koji promovira učešće ženskog privatnog sektora. IFC izražava zadovoljstvo što je bio u partnerstvu s MI-BOSPO-om, davateljem mikrofinansija čija su ciljna grupa žene, što je dokumentirao prepreke s kojima se suočavaju žene poduzetnice, kao i inspirativne priče o njihovom poslovnom

uspjehu. IFC je 2006. godine investirao u MI-BOSPO, što je pomoglo značajnom širenju njegove baze klijenata. Osim investiranja IFC je MI-BOSPO-u pružao savjetodavne usluge u vezi s upravljanjem korporacijom, strategijom i ženskim pitanjima.

U zemlji koja se tek prilagođava tranziciji na tržišnu privredu ima malo informacija o preprekama s kojima se suočavaju preduzeća u vlasništvu žena u Bosni i Hercegovini. Ova publikacija pomaže popunjavanju ove praznine tako što baca svjetlo ne samo na prepreke s kojima se suočavaju žene, već i veliča njihove uspjehe i pokazuje potencijal poslovnih aktivnosti za generiranje posla i prihoda. Za nadati se da će ovaj značajan trud ka boljem razumijevanju osobina, doprinosa i problema žena poduzetnica biti katalizator za daljnji rad i, što je najvažnije, za širenje ženskog poduzetništva u Bosni i Hercegovini.

Shahbaz Mavaddat

direktor

Jugoistočna Evropa i Centralna Azija

IFC

PREDGOVOR MI-BOSPO-A

MI-BOSPO je osnovan da bi ženama s niskim prihodima omogućio pristup finansijskim sredstvima. Kako je vrijeme prolazilo ova misija se prilagođavala, ali se osnovna svrha nikada nije promijenila. Danas MI-BO-SPO svim ženama omogućava lagan pristup dugoročnim finansijskim sredstvima namijenjenim ženama poduzetnicama i ima za cilj da postane primarni izvor finansiranja svih žena u Bosni i Hercegovini. Ipak još je dug put pred nama. Ne samo zato što moramo rasti i jačati kao finansijska institucija, već zato što je ženama još uvijek potrebno da ojačaju u svom načinu razmišljanja u svojim porodicama, zajednici i u biznisu.

Ako žene u Bosni i Hercegovini pitate da li smatraju da su žene diskriminirane, samo malo njih će dati pozitivan odgovor. To nije zato što nema diskriminacije na osnovu spola, već zato što je svijest o ovoj temi veoma niska. Posebno u seoskim područjima žene često kažu da su domaćice i da ne rade. Ali kada počnu da govore o svojim svakodnevnim aktivnostima, shvataju koliko mnogo poslova obavljaju. Upravo tu počinje promjena—time što postaju svjesne. A to je često težak proces. Iz tog razloga MI-BOSPO je ponosan partner IFC-ovog Programa za žene u istraživanju uspjeha poslovnih žena i prepreka u Bosni, podizanju svijesti o ovom pitanju i pomaganju ženama da postanu bolje zagovornice potrebnih promjena za poboljšanje poslovnog uspjeha.

Kada smo žene pitali šta ih je inspiriralo da se krenu baviti binisom, rekle su nam da je to bila želja da daju finansijski doprinos domaćinstvu, da imaju nešto svoje, da imaju svoj vlastiti novac, da budu uspješne i poštovane.

MI-BOSPO daje jednu od tih stvari—novac—ali također i mogućnost da se druge stvari dogode. Daje nadu i ohrabrenje broju od 26.000 žena poduzetnica koje su naši klijenti.

Iako MI-BOSPO posluje preko 12 godina, nikada nije bilo prilike za globalno objedinjavanje informacija o našim klijentima i ženama poduzetnicama. Istraživanje ženskog pitanja u Bosni i Hercegovini je često djelomično, podaci nisu sasvim pouzdani, a malo toga je koncentrirano na žene u biznisu. Ova činjenica mnogo govori o niskom prioritetu koji se ženskom pitanju daje u našoj zemlji.

Ipak, raste broj žena poduzetnica i nadamo se da će one jednog dana postati dovoljno jake tako da MI-BOSPO više neće biti potreban. Sve ove žene će imati lak pristup dugoročnim finansijskim sredstvima u bankama i bit će ključni prinosnici dobrobiti zemlje. Kako ženski biznis dobiva na snazi i naša svijest o njegovim potencijalima se povećava, možda ćemo vidjeti da se sačinjava mnogo više izvještaja poput ovog koji je urađen da bi reprezentativno izložio njihov uspjeh.

Dok čekamo da se ove promjene dogode, MI-BOSPO se zahvaljuje IFC-u na podršci ovom izvještaju. On će služiti kao naša baza u budućim istraživanjima i kao referenca u svakodnevnom radu. I što je najvažnije, MI-BO-SPO se nada da će ovaj izvještaj biti inspiracija postojećim ženama poduzetnicama i učinit će ih ponosnim na ono što su postigle, ali će također inspirirati i druge žene da postanu svjesne svojih potencijala i da investiraju u svoj poslovni uspjeh.

Alma Bijedić

Marketing menadžer
MI-BOSPO

INFORMATIVNI SAŽETAK

Žene su značajna ali nedovoljno iskorištena snaga u privredi Bosne i Hercegovine. Izraziti nedostatak istraživanja o ženama u privatnom sektoru znači da njihovi problemi i doprinosi nisu dovoljno prepoznati. Cilj ovoga izvještaja je da popuni ovu prazninu prikupljajući dostupna istraživanja na ovu temu i reprezentativno izloži pozitivne primjere žena u biznisu, u kontekstu postkonfliktnog okruženja zemlje.

U periodu neposredno nakon rata, poticaj ženskog osnaživanja pomogao je da se u zakonodavstvo ugradi ravnopravnost žena.

Pozitivne promjene obuhvataju ratifikaciju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i usvajanje ključnih zakona o pravima žena, među kojima je Zakon o ravnopravnosti spolova, Porodični zakon i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Uslov da jedna trećina kandidata na stranačkim spiskovima za vrijeme izbora moraju biti žene pomogao je osnaženju učešću žena u politici.

Uprkos pozitivnim zakonima i političkom progresu žene su i dalje u ekonomski nepovoljnijem položaju i privredi daju manji doprinos od muškaraca. Stopa učešća žena Bosne i Hercegovine u radnoj snazi od 43% je izuzetno niska u poređenju s globalnim prosjekom od 52,5% i žene trpe od visokog nivoa

nezaposlenosti.¹ One u prosjeku zarađuju manje od muškaraca. Štaviše, malo žena kreće u poduzetništvo. Prema Anketi o radnoj snazi (*Labour Force Survey*), samo 22,6% zaposlenih Bosanaca su samozaposleni, a od toga su

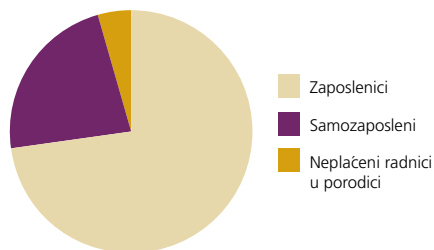
26,9% žene (grafikon 1), brojka koja je uporediva s regionalnim prosjecima. U isto vrijeme žene sačinjavaju 69,3% neplaćenih radnika u porodici.² Kada se žene i bave biznisom, često su fokusirane na tradicionalne uslužne sektore, kao što su male trgovine ili kozmetički saloni.

Žene poduzetnici navode da se moraju boriti s dozvolama, oporezivanjem, finansijama i problemima radne snage, što su njihove prepreke poslovnom uspjehu.

Godine 2008. Bosna i Hercegovina je bila na 105. mjestu u Izvještaju Svjetske banke, *Doing Business in 2008* (Bavljenje biznisom u 2008.godini), koji svake godine rangira zemlje prema lakoći bavljenja biznisom. Ritam reformi u zemlji se usporio od prije nekoliko godina, a ona je spala s 95. mjesta u godini 2007. na 105. u 2008.³ Ovo je za sav biznis zabrinjavajući trend, ali je vjerovatno da će na žene-vlasnice biznisa imati neproporcionalni učinak zbog njegovog malog obima i manjeg kapaciteta. Neće im biti nimalo lako izboriti se s teškim poslovnim okruženjem.

Što se tiče pozitivne note, žene sačinjavaju nešto veći procent bankovnih zajmoprimaca i vjerovatnije je da će uzeti kredite od kreditnih unija i udruženja solidarne štednje i kredita, kao i od ostalih izvora, dok je neznatno vjerovatnije da će muškarci posuđivati od članova porodice (sl. 1). Međutim, prosječna visina kredita kojeg žena uzima je manja od onog kojeg uzima muškarac, 2.702,50KM (2.169,40 USD) nasuprot 3.395,82KM (2.725,96 USD), i žene su sklonije da uzmu kredite koje će odmah trošiti, na primjer za svakodnevne potrebe porodice, prije nego za investiranje, što pokazuje da one manje investiraju u svoj biznis.⁴ Žene i muškarci koji bankovne kredite uzimaju žale se na pretjerano duge i komplikovane procedure, kao i na visoku cijenu uzimanja

Grafikon 1: Zaposlena lica prema statusu zaposlenosti

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2007).

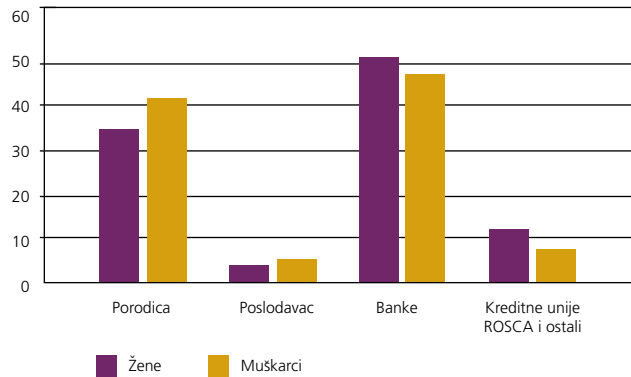
pozajmice. U međuvremenu su nastupili mikrokreditni davaoci, kao što je MI-BOSPO, i uspješno popunili ovu prazninu kako bi brzo i s manje uslova osigurali sredstva, omogućujući sve većem broju žena da finansiraju svoj biznis, iako po većim kamatnim stopama.

Velike obaveze u domaćinstvu i staranje o djeci može žene navesti da manje investiraju u privredne aktivnosti. Žene mnogo manje vremena provode u svom biznisu od muškaraca. Žena vlasnica biznisa u prosjeku provodi 29,2 sata sedmično u svom biznisu, u poređenju s 46,9 sati sedmično, koje muškarac vlasnik biznisa provodi na svom poduhvatu (sl. 2). Mnoge žene pokreću privatni posao iz potrebe, a izgleda da nekim bosanskim poslovnim ženama privatni posao pomaže u ispunjavanju porodičnih obaveza.

Nedostatak jake mreže i prevladavajuće kulturne barijere također odbija žene od bavljenja poduzetništvom. Mnogim ženama nedostaje samopouzdanje u svoje sposobnosti za bavljenje biznisom. Tridesetčetiri posto žena od njih 428, s kojima se širom zemlje razgovaralo u Anketi od 2002. godine, istakle su da nisu sigurne da posjeduju prave vještine i sposobnosti za započinjanje biznisa, a još devet posto ih je istaklo da im nedostaju informacije za započinjanje biznisa.⁵ Štaviše, žene u privatnom sektoru uglavnom su neorganizirane. Profesionalnim organizacijama uglavnom dominiraju muškarci, s ograničenim učestvovanjem žena. Nedostatak jakih udruženja poslovnih žena znači da žene nemaju uspostavljenu vezu s mrežom drugih poslovnih žena kojima bi se obratile da podijele ideje i znanje. Sve to utiče na njihov pristup sredstvima, obuci i informacijama čime bi mogle povećati poslovni uspjeh.

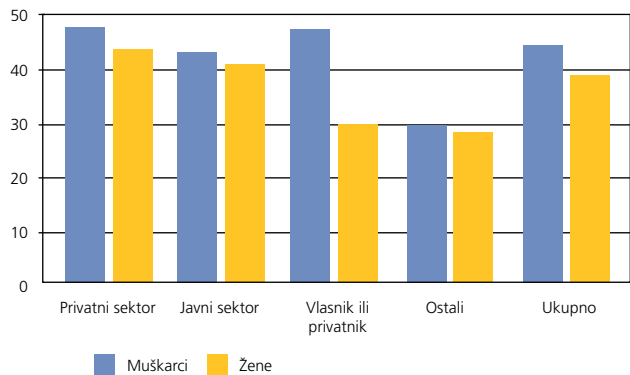
Ovaj izvještaj je sredstvo propagande koje žene mogu upotrijebiti da bi onima koji odlučuju o strategiji, a i međunarodnoj

Sl. 1: Procent lica koja su u prethodna dva mjeseca uzela kredite prema izvoru kredita i polu

Izvor: Svjetska banka: (2001).

Sl. 2: Radni sati u sedmici prema tipu zaposlenja

Izvor: Federacija Bosne i Hercegovine—Federalni zavod za statistiku (2006).

zajednici, predstavili svoja uspješna iskustva i omogućili da se spoznaju njihovi stavovi. Ovaj izvještaj ističe mnoge pozitivne primjere bosanskih poslovnih žena čije priče o uspjehu u problematičnom poslijeratnom okruženju mogu inspirirati mlade žene koje su tek započele svoj profesionalni život. Slušanjem glasa žena Bosne i dokumentiranjem njihovih inspirativnih priča ovaj izvještaj pokazuje ogroman, ali neiskorišten potencijal žena i šalje poruku o tome koliko je važno implementirati strategiju koja će podstaći i ojačati njihovu uspješnost.

POGLAVLJE I:

Pravni i Ekonomski Kontekst
s Kojima Se Suočava Ženski
Biznis u Bosni i Hercegovini

Ovaj dio daje uvid u pravni i regulatorni okvir s kojim se suočavaju žene u Bosni i Hercegovini. Ovo poglavlje je također diskusija o tome kako obrazovanje, tradicija i kulturne norme utiču na ekonomski status žena i kako utiču na njihovo zapošljavanje i mogućnost izbora u biznisu.

Zakonodavni okvir Bosne i Hercegovine traži da se osigura ravnopravnost žena i muškaraca

Ustav sprečava diskriminaciju zasnovanu na spolu i garantira jednake mogućnosti svim svojim građanima. Godine 1994. Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), a 2005. godine usvojila ključne zakone o ženskim pravima, među kojima su Porodični zakon i Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Uslov da za vrijeme izbora jedna trećina kandidata na stranačkim spiskovima moraju biti žene pomogao je da se osnaži učesće žena u politici. Ostale postkonfliktne zemlje, kao što su Afganistan i Ruanda izvršile su slične zakonodavne i političke promjene

kako bi pomogle da se osigura ravnopravnost žena u poslijeratnom periodu, ukazujući na to kako reformski poticaj neposredno poslije rata može biti dobra prilika da se osigura ovlaštenosti žena.

Zakon Bosne i Hercegovine o ravnopravnosti spolova iz 2003. godine znači daljnje jačanje statusa žena u oblastima kao što su zapošljavanje, mediji, obrazovanje i privatni sektor. Zakon zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i seksualno uznemiravanje na radnom mjestu i nalaže iste plate za isti posao. Ovaj zakon također traži usklađivanje zakonodavstva zemlje s *acquis communautaire*, kao dio procesa pristupanja Evropskoj uniji. No, ženske organizacije u zemlji ističu da je implementacija tog zakona ograničena i da još uvijek nedostaju odgovarajući podzakonski akti.⁶ Prema bosanskoj CEDAW izjavi datoj UN-u, sudovi ove zemlje su preopterećeni i stoga imaju ograničen kapacitet za rad na predmetima koji se odnose na diskriminaciju žena.

Poslijeratna tranzicija nije podstakla žensko učešće u privatnom sektoru

Od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma krajem 1995. godine Bosna i Hercegovina obnavlja svoje institucije i jača svoju privredu. Zemlja je sada podijeljena na dva izrazito autonomna entiteta, Republiku Srpsku i Federaciju Bosne i Hercegovine i neki podaci u ovom izvještaju su predstavljeni posebno za svaki entitet.

Uopćeno se smatralo da su u socijalističko doba bosanske žene imale ista prava i snažnu društvenu zaštitu u mnogim oblastima života, ali je sukob bio obilježen erozijom njihovog statusa. Dotok strane pomoći nakon rata u Bosni i podrška donatora ženskom pitanju dali su novu energiju ženskom pokretu. No, mnoge ženske nevladine organizacije (NVO) i službe koje su se naglo pojavile sredinom devedesetih godina imale su tendenciju da se koncentriraju isključivo na političko učešće žena ili na probleme ljudskih prava, a malo njih se koncentriralo na privatni sektor i njihov potencijal da doprinesu privrednom razvoju zemlje.

Učešće žena u privredi je malo, ali se povećava

Stopa učešća ženske radne snage u Bosni i Hercegovini je izuzetno niska. Podaci za poređenje s predratnim trendovima su nedostupni, ali istraživanja ukazuju na to da su žene sačinjavale značajan dio radne snage, naročito u industrijaliziranim sektorima.⁷ Iako žene danas sačinjavaju 51,9% radno sposobnog stanovništva, stopa učešća njihove radne snage je samo 43%, što je mnogo niže od razvijenih zemalja. Međutim, u protekloj dekadi njihova stopa učešća se stalno povećava. Za razliku od Bosne i Hercegovine stopa učešća ženske radne snage u velikom dijelu ostatka Centralne i Istočne Evrope, izuzev Turske, je blizu, ili čak više od globalnog prosjeka od 52,5% (sl 1.1).⁸

Žene trpe od visokog nivoa nezaposlenosti. Godine 2007. nezaposlenost žena je iznosila 32,9% nasuprot 26,7% kod muškaraca.⁹ Stopa nezaposlenosti je alarmantno visoka kod mladih žena starosne dobi od 15 do 24 godina, gdje je nivo njihove nezaposlenosti dostigao vrtoglavi procent od 63,1%, u poređenju s 55,6% kod muškaraca iste starosne kategorije.¹⁰ Većina novih radnih mjesta u Bosni i Hercegovini se otvara u neformalnom sektoru, što je pokrilo 42% zaposlenosti

LEJLA RADONČIĆ, BOSANSKE RUKOTVORINE

“Kupovina sa svrhom” je moto Bosanskih rukotvorina, mreže bosanskih žena koje stvaraju divne primjerke rukotvorina s tradicionalnim uzorcima čiji je raspon od pletene robe i asesoara do ukrasa za kuću. Proizvodi se prodaju u katalozima Neiman Marcus, Agnes B, National Geographic i Sundance. Društvo ima međunarodni domet s prodajom proizvoda u Evropi, Japanu i Sjedinjenim Državama. Nekoliko prodavnica u Sarajevu lokalnim turistima nudi izbor darova.

Bosanske rukotvorine su jedan od malobrojnih biznisa koji je prihvatio program socijalnog poduzetništva i iskoristio ga za stvaranje profita putem poruke da njihovi proizvodi predstavljaju ne samo krasnu kupovinu već i potporu osiromašenim ženama. Pletenje za Bosanske rukotvorine je mnogim ženama koje društvo zapošljava glavni izvor prihoda i omogućava im da izdržavaju svoje porodice i da svoju djecu šalju u školu. Organizacija obično obuhvata 350 žena godišnje, ali može angažirati do 700 žena kada ima mnogo narudžbi. Međutim, Lejla je mišljenja da, „lokalni zakoni ne prave razliku između modela socijalnog poduzetništva i regularnog biznisa.“ Društvo ima dvije registracije, registrirano je kao firma i kao NVO. “Mi vodimo dva odvojena računovodstva, za firmu i za NVO. Ovo razdvajanje je veliki problem.”

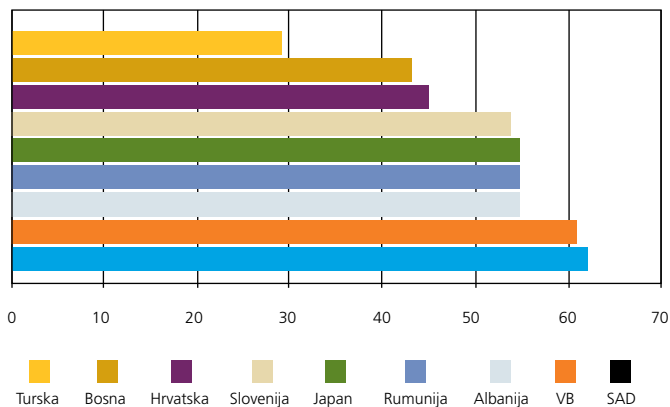
Započet kao psihosocijalni projekt 1995. godine od strane Lejle za vrijeme njenog vremenski ograničenog radnog zadatka za organizaciju Norveška narodna pomoć (Norwegian People's Aid), Bosanske rukotvorine su putem finansiranja i tehničke pomoći pomagali razni donatori, među njima Evropska unija, CIDA, UNIFEM, i Svjetska banka. Kao takvo, društvo je jedno od malobrojnih projekata kojega pomažu donatori, a koje se koncentriralo na učešće u ženskom privatnom sektoru i njegovom ekonomskom jačanju.

Bosanske rukotvorine su uradile izvrstan posao na marketingu svojih proizvoda i one podstiču prodaju putem svoje web stranice (<http://www.bhcrafts.org/>). Uz svaki proizvod Bosanskih rukotvorina nalazi se kartica žene koja ga je uradila s imenom napisanim njenom rukom. Prodaja se promovira i putem raznih modnih revija i dobrotvornih predstava i aukcija u ambasadama. U budućnosti Lejla očekuje daljnje jačanje svojih proizvoda, povećanje proizvodnje i planira se više koncentrirati na evropsko tržište.

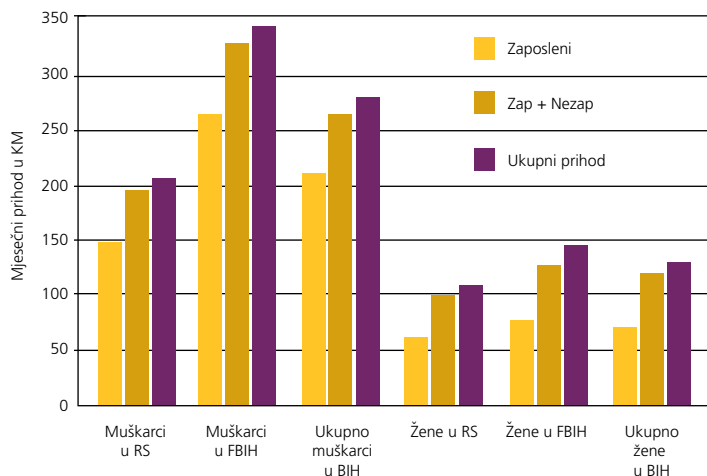
u 2004. godini. Isto tako, žene sačinjavaju 69,3% neplaćenih porodičnih radnika. Ipak, učešće žena u neregularnom zapošljavanju je skoro isto kao u regularnom zapošljavanju, još jednom pokazujući njihovo nisko učešće u produktivnoj privredi.¹¹ Uopćeno govoreći, stopa nezaposlenosti žena je viša nego kod muškaraca u svim zemljama bivše Jugoslavije, s najvećom razlikom među spolovima u Bosni i Hercegovini.¹²

SI 1.1: Stopa učešća ženske radne snage u Bosni i Hercegovini i zemlje s kojima se ona poredi

Izvor: Svjetski ekonomski forum (2007). SAD-ov Ured za popis; Yemtsov i Tiangson (2008).

SI 1.2: Prosječni mjesečni lični dohodak prema polu

Izvor: Odjel za međunarodni razvoj (DFID) (2005).

Niski nivoi zaposlenosti žena ogledaju se u postkonfliktnim zemljama, kao što su Kosovo i Angola, budući da se žene u postkonfliktnom periodu koncentriraju na aktivnosti u domaćinstvu, a donatori u svojim programima obnove propuštaju da u kapital pretvore ženski privredni potencijal. U svojoj postkonfliktnoj pomoći međunarodni donatori se uglavnom koncentriraju na velike građevinske projekte, koji uglavnom zapošljavaju muškarce. Povećano usmjerenje na mogućnosti žena u privredi je stoga izrazit prazan prostor u donatorskoj pomoći postkonfliktnim zemljama.

Čak i kada su zaposlene žene uglavnom značajno manje zarađuju od muškaraca

Prihodi žena su mnogo niži od prihoda muškaraca i u Republici Srpskoj i u Federaciji Bosne i Hercegovine (sl 1.2). Disparitet u zaradama žena i muškaraca odražava globalne trendove. U SAD-u, na primjer, žene u prosjeku zarađuju 77 centi na svaki dolar koji zarade muškarci.¹³ Međutim, podaci u Bosni i Hercegovini ukazuju na mnogo veću razliku između žena i muškaraca. Podaci iz 2005. godine pokazuju da su žene u Republici Srpskoj imale srednju mjesečnu zaradu na osnovu zaposlenosti od 60 KM (USD 48), u poređenju s 145 KM (USD 116) kod muškaraca.

U Federaciji Bosne i Hercegovine srednji mjesečni dohodak je bio viši, 129 KM (USD 104), u poređenju s 196 KM (USD 157) kod muškaraca.¹⁴ Možda taj disparitet u zaradama

postoji zbog toga što žene manje rade, ali isto tako i zbog toga što su se žene koncentrirale na manje plaćena zanimanja.

Dok starije žene uglavnom zaostaju za muškarcima u obrazovnim dostignućima, obrazovna podloga mlađih žena može se porediti s onom kod muškaraca

Statistički podaci o obrazovanju u Bosni i Hercegovini pokazuju neznatno nižu stopu završetka srednje škole kod žena. Ipak, niža stopa završetka je izraženija među starijom generacijom žena kod kojih je stopa nezaposlenosti također velika. Međutim, trenutno veći broj žena nego muškaraca diplomira na fakultetima i u Federaciji i u Republici Srpskoj. Štaviše, veći dio zaposlenih žena ima više diplome, poput više škole ili fakulteta (tabela 1.1).¹⁵

U godini 2005/2006. žene su sačinjavale 58% studenata poslovnog upravljanja, što bi im trebalo pomoći da steknu kvalifikacije potrebne u biznisu. One također predstavljaju većinu studenata koji stižu diplomu iz oblasti poput obrazovanja, zdravstva, likovne umjetnosti ili filozofije. S druge strane, muškarci se često odlučuju za diplomu informatičkih tehnologija ili za diplomu inženjera.

Pozitivni trendovi u obrazovanju žena se ne odražavaju na njihovu stopu učešća u radnoj snazi, koja ostaje, kao što je već ranije obrazloženo, daleko niža od stope muškaraca. Činjenica da se više obrazovanje žena u kategoriji starosne dobi od 15 do 24 godine nije pretvorilo u zaposlenje ukazuje na to da na njih naročito utiče mali sektor redovnog zapošljavanja i predrasude na osnovu spola. Štaviše, budući da obrazovni sistem zemlje nije dobro prilagođen potrebama tržišta i budući da prolazi kroz reforme, i žene i muškarci bi mogli profitirati od praktičnijih kvalifikacija koje su potrebne u biznisu.

Tabela 1.1: Struktura radno sposobnog stanovništva prema obrazovanju i spolu

	Radna snaga		
	Zaposlena lica	Nezaposlena lica	Neaktivne osobe
Žene			
Osnovna škola i ispod toga	25,4	26,8	72,2
Srednja škola	56,1	68,3	26,3
Viša škola, fakultet, magisterij, doktorat	18,4	4,9	1,5
Muškarci			
Osnovna škola i ispod toga	22,5	25,5	55
Srednja škola	66	71	39,8
Viša škola, fakultet, magisterij, doktorat	11,5	3,5	5,2

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2007).

Poduzetništvo se ne cijeni niti se dovoljno razvija u Bosni i Hercegovini

Rijetki su podaci koji su svrstani prema spolu i aktivnostima u privatnom sektoru, statistika pokazuje koliko je nizak cjelokupni nivo poduzetništva u zemlji. Preko 85% preduzeća u Bosni i Hercegovini su mikropreduzeća, s 10 ili manje zaposlenih. Ovo je u skladu s cjelokupnim regionalnim trendom izrazitog učešća mikropreduzeća. Broj malih, srednjih i mikro firmi po glavi stanovnika u Bosni i Hercegovini je najniži u regiji Istočne Evrope, naročito u poređenju s naprednijim zemljama Centralne Evrope.¹⁶

Prema Anketi o radnoj snazi iz 2007. godine, samo 22,6% od zaposlenih Bosanaca su privatnici, a samo 26,9% od toga su žene (grafikon 1.1). Ova brojka je uporediva s ostatkom Istočne Evrope i Centralnom Azijom gdje je prosječni postotak žena poduzetnica 26,8% (Sl. 1.3).¹⁷

Jedan razlog za tako nizak nivo poduzetništva može biti taj da mnogo građana Bosne više voli redovno zaposlenje u firmi nego da postanu poduzetnici, što podsjeća na komunističku

Muške firme su veće tako da su, naravno, uspješnije. Žene se bave malim biznisom, ali nam on pomaže da preživimo.

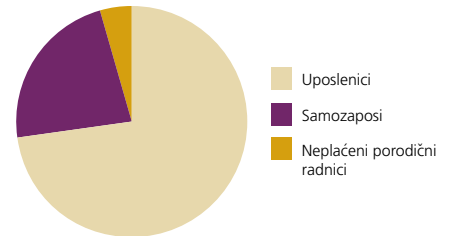
—Mejrema Alimanović

ostavštinu koja je garantirala zaposlenje uz solidne uvjete. Ovo preferiranje može da formira njihove razloge da ne krenu u biznis i također može da objasni zašto ima tako malo žena poduzetnica.

Podaci iz Ankete Svjetske vrijednosti (*World Values survey*) pokazuju da je vjerovatno da žene Bosne više nego muškarci daju prednost državnom vlasništvu nad privatnim vlasništvom, što sugerira da žene imaju manje pozitivan stav prema biznisu od muškaraca.¹⁸ Jedan razlog za tako oprezan stav prema biznisu može biti gubitak dodatnih potpora, kao što je briga o djeci, zdravstveno osiguranje i porodiljsko odsustvo, na koje su žene bile navikle za vrijeme komunizma, što je povećalo njihovu ranjivost.

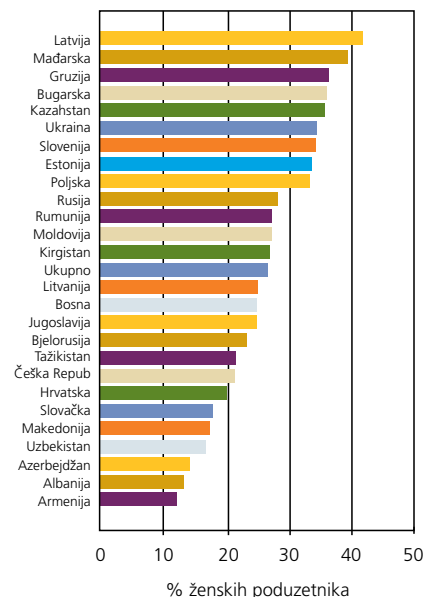
Značajni iznos davanja u zemlji također može da utiče na nivo poduzetništva. Bosna i Hercegovina je jedna od 20 država u svijetu s najviše doznačenog novca, koji iznosi preko 11% od bruto domaćeg proizvoda.¹⁹ Istraživanje je pokazalo da je za 3,5% manje vjerovatno da će pojedinci koji se prebace s primanja novčanih doznaka na primanje plaćanja pokrenuti neki biznis.²⁰ To bi itekako moglo da utiče na mnoge bosanske žene čiji su muževi ili rođaci izvan zemlje i na čiju se pomoć oslanjaju.

Grafikon 1.1: Zaposlena lica prema statusu zaposlenja

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2007).

Sl. 1.3: Udio ženskog poduzetništva prema zemlji, Istočna Evropa i regija Centralne Azije

Izvor: Sabarwal i Terrell (2008).

**Primjer 1.1: Angažovanje u biznisu kao način izlječenja:
NADA STJEPANOVIĆ, PLESNI
STUDIO SEBASTIJAN, BRČKO**

“**J**a volim ples. I željela sam da djeci skrenem misli s negativnih stvari k nečemu pozitivnom,” kaže Nada Stjepanović o svojoj motivaciji da započne s Plesnim studijom Sebastijan. “U mojoj kući se plesalo od kada sam se rodila” kaže ona. „Išla sam u plesne škole i trenirala.” Biznis je započela 1996. godine i sada daje sate aerobika, plesa, manekenstva i baleta u gradu Brčkom. Također organizira izbor ljepotice i plesna takmičenja u svome gradu i regiji.

Nada je uključena u sve aspekte rada studija, od vođenja administrativnih poslova do davanja sati plesa i manekenskog hoda onima koji imaju aspiracije da postanu manekeni. Danas studio ima oko 300 polaznika raznih starosnih dobi. Oko 8.000 ljudi su u proteklih 11 godina uzimali sate u studiju u Brčkom. Majstor multidisciplinarnih aktivnosti, Nada je sve ovo postigla uz svoj redovni posao šefa računovodstva u lokalnoj firmi. Čak je prije nekoliko godina od svoje Općine dobila priznanje „Žena godine.“

Nada nikada nije morala da svoj biznis mnogo oglašava. Lokalnim TV stanicama je bilo stalo da pokrivaju njena takmičenja i događaje, i Nada ističe da ponašanje njenih polaznika i izuzetan izgled dok su u gradu i okolini, govore sami za sebe. Njen najpreči zadatak sada je da obezbijedi vlastiti prostor za davanje sati, budući da se oni trenutno daju u gradskom omladinskom centru.

Uprkos njihovom malom udjelu u vlasništvu nad biznisom, žene zaista pokazuju sve većí interes za započinjanje biznisa

Anketa izvršena 2002. godine pokazala je izrazito povećanje broja žena koje su izrazile interes za započinjanje vlastitog biznisa, s 18% u 1998. godini na 60% u 2002. godini.²¹ Suočene s malim mogućnostima zapošljavanja, bosanske žene sve više gledaju na vlastito poduzetništvo kao sprovodljiv izvor prihoda. Žene predvode oko 25% domaćinstava u zemlji (njih 15% su udovice), a njih 61,4% će vjerovatno biti ispod praga siromaštva, u poređenju s 33,5% domaćinstava gdje su muškarci na čelu.²²

Žene s kojima se razgovaralo u ovoj studiji istakle su više razloga za započinjanje biznisa, no većina ih je to uradila iz potrebe. Određeni broj žena započeo je svoj biznis po povratku iz progonstva i po saznanju da nema mnogo

drugih mogućnosti za zapošljavanje. Za neke je započinjanje biznisa bila pozitivna, terapijska aktivnost i mehanizam za savladavanje teškoća (Primjer 1.1).

Ženski biznis je manji od muškog i gravitira tradicionalnim zanatima, rukotvorinama i uslužnom sektoru

Rijetki su podaci o ženskom biznisu širom zemlje, no dolje navedeni grafikon iz općine Banja Luka pokazuje da su ženske poslovne aktivnosti koncentrirane na rukotvorine, trgovinu i usluge, možda zbog niskih početnih kapitalnih ulaganja i kvalifikacija potrebnih za ove sektore (Sl. 1.4).²³ To je u skladu s drugim zemljama u regiji gdje je ženski biznis pretežno okupljen oko trgovine na veliko, trgovine na malo i tekstila. Izbor privrednih grana na koje se žene koncentriraju djelomično objašnjava zašto su njihove firme manje u pogledu prihoda od prodaje i profita.²⁴

Ponekad se mi žene osjećamo da nas ne uzimaju ozbiljno. Ja pokušavam da razbijem taj način razmišljanja.

—Ružica Janković

Nedostatak samopouzdanja među ženama u pogledu njihovih sposobnosti za vođenje biznisa je inhibirajući faktor

Trideset četiri posto žena s kojima se razgovaralo u anketi ženske NVO, *The World Learning STAR Network* (STAR Svjetska mreža za učenje) istaklo je da nisu sigurne da imaju potrebne kvalifikacije i znanje za započinjanje biznisa. Drugih devet posto je istaklo da im nedostaju informacije potrebne za započinjanje biznisa. Ovi rezultati ne treba da iznenađuju obzirom da njihovo obrazovanje često nije pogodno za biznis. Nedostatak pozitivnih primjera poslovnih žena u glavnim medijima isto tako može da doprinese nedovoljnom samopouzdanju kod žena kad su u pitanju njihove sposobnosti za započinjanje biznisa.

Tradicionalne kulturne norme također ometaju uspješnost ženskog biznisa

Komunistička ostavština bosanskim ženama je tokom proteklih pola stoljeća donijela formalnu ravnopravnost, no rat 1992-1995 je donio eroziju privilegija i ravnopravnosti koju su žene u to doba osvojile. Danas se ustrajava na

tradicionalnoj podjeli uloga muškaraca i žena koja je uvijek bila u društvu prisutna, i u kombinaciji s nedostatkom opcije staranja o djeci, ona snažno oblikuje radne navike mnogih žena poduzetnica (primjer 1.2). Sedamdesetjedan procent žena s kojima se razgovaralo u anketi *World Learning STAR Network* je istaklo da patrijarhalne tradicije i običaji koji stavljaju ženu „na njeno pravo mjesto“ doprinose njenom nižem položaju u društvu.

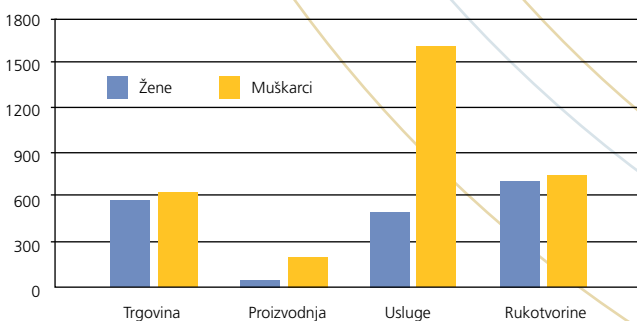
Primjer 1.2: Prkoseći tradicionalnim normama: RUŽICA JANKOVIĆ, STR JEZERO

Porijeklom iz Srebrenice, Ružica je sa svojim mužem i dvoje djece 1992. godine izbjegla u Srbiju. U početku je prihvatila razne poslove jer joj je bio potreban prihod, uključujući i privremeni posao u kaficu rođaka. Nakon dvije godine konačno je odlučila da stvari uzme u svoje ruke. „U Skelanima sam vidjela kiosk koji je bio u relativno dobrom stanju i ne suviše devastiran, tako da sam odlučila da investiram u njegovo otvaranje,“ kaže. Skelani je malo naselje kod Srebrenice, u udaljenom dijelu Bosne, na granici sa Srbijom, s nepristupačnim putevima obilježen velikim brojem ljudi koji su nakon rata napustili to područje.

Ipak, Ružicu nije omela udaljenost grada i njegova sve manja populacija. U početku, kako su ljudi nastavljali da se iseljavaju iz tog područja, profit je bio mali. No, posao se nastavljao. Radnja je u centru Skelana, u naselju ima dobru reputaciju i stalno je privlačila mušterije iz čitavog područja. Sada zapošljava četiri radnice u prodavnici mješovite robe gdje se prodaje razna roba, uključujući hranu, kozmetiku i pića.

Kao žena poduzetnica, Ružica mora da se bori protiv predrasuda. „Čak i kada naši poslovni partneri znaju da treba da dođu do mene kako bi razriješili izvjesna pitanja, oni se obraćaju mome suprugu, a ne meni.“ Ružica razlog za veliku nezaposlenost u zemlji među ženama vidi u njihovoj ograničenoj mobilnosti i u „njihovim velikim obavezama unutar porodice“. Još uvijek moramo da vodimo brigu o svim kućnim poslovima “ Visoko poštovana žena u svojoj zajednici, Ružica je aktivna u lokalnoj politici i bila je prva žena koja je 2004. godine izabrana na mjesto predstavnika u Narodnom odboru grada.

Sl. 1.4: Broj žena i muškaraca poduzetnika prema sektorima u općini Banja Luka

Izvor: UNECE (2004).

POGLAVLJE II:

Izlaženje Na Kraj s Birokratijom

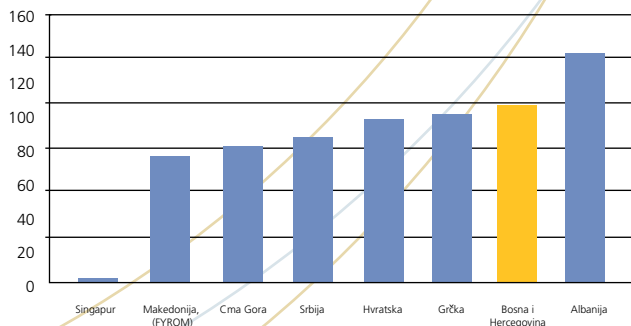
U odnosu na svoje susjede u regionu, Bosna i Hercegovina još uvijek ima loše poslovno okruženje

Godine 2008. Bosna je bila rangirana na 105. mjesto u Izvještaju Svjetske banke *Doing Business*, koji svake godine rangira zemlje prema lakoći bavljenja biznisom. Dok se neke zemlje Zapadnog Balkana, kao što je Hrvatska, brzo reformiraju, tempo reformi u Bosni i Hercegovini se od prije nekoliko godina usporio i s 95. mjesta na kojem je bila 2007. godine, spala je na 105. mjesto u 2008. godini (grafikon 2.1). Sve niži rang je uzrokovan djelomično nacionalnom političkom konfiguracijom koja se nije uspješno koncentrirala na reforme. Ovo je zabrinjavajući trend za sav biznis, ali će vjerovatno imati nesrazmjerni uticaj na biznis u ženskom vlasništvu zbog njegove veličine i manje sposobnosti izlaženja na kraj s teškim okruženjem za biznis.

Ovdje je teško legalno raditi. Ako radite legalno, inspekcije vam dolaze sa svih strana. One uvijek nađu da nešto nije u redu.

—Ružica Janković

Grafikon 2.1: Uslovi za bavljenje biznisom u Bosni i Hercegovini u poređenju s najboljim globalnim primjerima privrede

Izvor: Svjetska banka (2007a).

Primjer 2.1: Izlaženje na kraj s birokratskim teškoćama:

FAHIRA HABIBOVIĆ, ZLATARICA HABIBOVIĆ, ŽIVINICE

Čim je američka vojska pri kraju rata u Bosni uspostavila bazu na području Živinica, porodica Habibović je tu vidjela svoju priliku. Shvativši da su vojnici zainteresirani za zlato koje će odnijeti kući na poklon osobama koji im nešto znače, Fahira i njen suprug otvorili su lanac od četiri zlatarnice u američkim vojnim bazama kako bi opslužili vojno osoblje stacionirano na tom području. Iskoristili su priliku da američkom vojnom osoblju ponude proizvode u ranoj fazi, kada je bilo malo konkurenata i od tada su uspjeli da prošire svoje poslovanje.

Posao im je vrlo dobro išao u periodu od 1996. do 2007. godine, kada su Amerikanci otišli, ali početak nije bio lagan. "Za pribavljanje dozvola za rad u američkoj vojnoj bazi bilo je potrebno mnogo vremena i mnogo papirologije", kaže Fahira. Par je svoj biznis registrirao 1996. godine, ali su morali biti podvrgnuti testovima kako bi se dokazao kvalitet njihovog zlata. A onda kada je biznis uspostavljen bili su zatrpani brojnim inspekcijama. I na kraju, nije bilo lako ići na trgovačke sajmove u inostranstvo obzirom na teškoće s kojima se bosanski državljani susreću pri pribavljanju vize za putovanje u inostranstvo. To je također bio razlog zašto je porodica morala odbiti ponudu da budu zastupnici turskog državnog lanca zlatarskih radnji u Bosni i Hercegovini.

Porodica Habibović sada je u raznim poslovnim projektima, među kojima su pekara, supermarket i kladionica. To je zajednički biznis u kojem suprug vodi poslovne pregovore i ide na putovanja, a Fahira je zadužena za svakodnevne poslove i prodaju. Par vjeruje da im je vođenje biznisa u porodici i podjela zadataka pomogla da postignu uspjeh. Habibović trenutno investiraju u disko klub, kojeg namjeravaju dati sinu da ga vodi jer ima interesovanja za muziku.

KANA N & N, NERMA HAMZIĆ I NARCISA KAVAZOVIĆ, ILIDŽA

Nerma i Narcisa su prošle dugačak put od šivanja jastuka i prekrivača za krevet u svojoj garaži u njihovom prodajom na tržištu. Sada na Ilidži posjeduju veliki prostor s živopisnim izložbenim salonom. Kompanija zapošljava 25 ljudi i u čitavoj bivšoj Jugoslaviji prodaje 130 raznih artikala, s povremenim izvozom u Švedsku, Njemačku i Rusiju.

Njihov uspjeh je obilježen teškim počecima. Sestre su započele biznis nakon povratka u Bosnu iz Španije, suočene s potrebom da prežive i zbrinu svoje porodice. Koristile su staru šivaću mašinu i svoju vlastitu posteljinu da bi napravile svoje prve jastuke koje su punile ostacima materijala od vojnih uniformi.

Njihov najveći problem bili su razni propisi organa vlasti koji su negativno uticali na njihov biznis. Ovdje zakoni ne stimuliraju biznis, oni ga samo guše", rekla nam je Nerma. Sestre su zvanično registrirale firmu 1996. godine i ističu da je postupak bio težak. "Čak i sada organi vlasti prave probleme. Tako oni zarađuju novac", kaže Nerma. "Uslovi i porezi su užasni. Da nije svih ovih ljudi koje ovdje zapošljavamo, sve ovo bismo prodale." Čak i otvaranje novog izložbenog salona nije išlo lako. "Bilo je puno uslova prije nego smo ga otvorili. Oni nas i dalje maltretiraju, a niko ne pokušava da pomogne," kaže Nerma.

Nerma i Narcisa vjeruju da su uspjele u ovom teškom okruženju za biznis zato što su mogle da na tržištu popune praznine i mušterijama ponude ono što im je potrebno. "Svakome je potreban jastuk i posteljina. Isto kao što moramo jesti, moramo i spavati i nečim se pokriti dok spavamo", kaže Nerma. Sestre sada obučavaju svoje tri kćerke kako bi one na kraju preuzele posao. Kako Narcisa kaže: "Njima ćemo ostaviti kompaniju da nastave tamo gdje smo mi stale."

Žene poduzetnice s kojima se razgovaralo kao najveću prepreku njihovom poslovnom uspjehu navode izlaženje na kraj s dozvolama, porezima, s pitanjima finansija i rada.

Prepreke poslovnom uspjehu koje navode žene ogledaju se u rangiranju u *Doing Business*, gdje su oblasti započinjanja biznisa, izlaženje na kraj s dozvolama, plaćanje poreza i registriranje imovine dobile u 2007. godini najniži rang. Anketa o biznisu u Bosni i Hercegovini, koja ne sadrži odvojene podatke za žene i muškarce, oslikava neke od istih problema, ali sadrži i neizvjesnost zbog privredne politike i korupcije, koje su najveće prepreke (sl. 2.2).

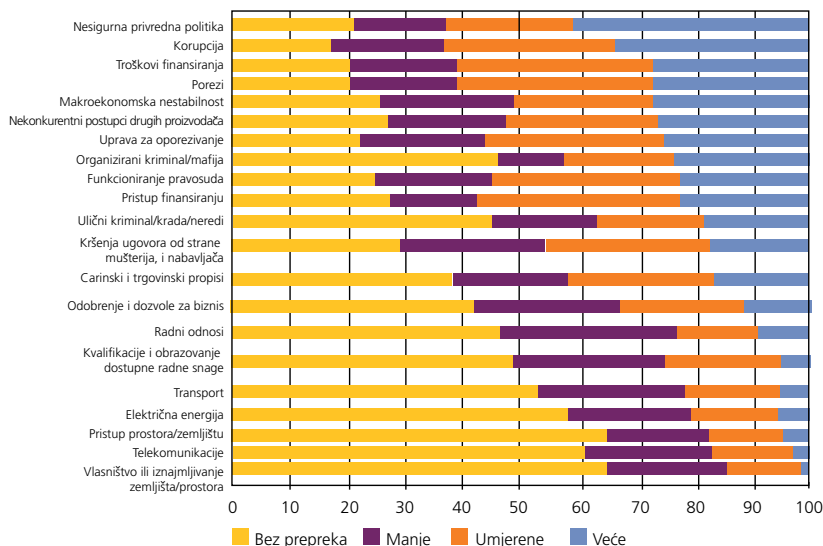
Izveštaj *Transparency Internationala* iz 2007. godine o percepciji korupcije Bosni i Hercegovini je dodijelio mjesta od 84. i 93, od ukupno 180 zemalja, i ona daleko zaostaje za Evropskom unijom i kandidatima za pristupanje u nju.²⁵ U prosjeku je ženski biznis manji i njegove vlasnice su uglavnom s manje samopouzdanja i manje su upućene u pitanja biznisa. Kao rezultat toga, njih možda još i više obeshrabljuje izlaženje na kraj s birokratijom organa vlasti.

Iscjepkanost organa vlasti, koja je rezultat složene političke strukture zemlje, kreirane poslije rata, također doprinosi cijeni bavljenja biznisom. U Bosni i Hercegovini postoji visoki nivo decentralizacije, s četrnaest vlada koje međusobno malo sarađuju ili koordiniraju. Kao što je konstatovano u Bijeloj knjizi (*White Paper*) iz 2007. godine, koju je uradilo Vijeće stranih investitora Bosne i Hercegovine, dupliranje u suštini istih nadležnosti nad više nivoa organa vlasti nameće posebne probleme.²⁶ Jedan broj žena s kojima se razgovaralo istakle su svoje frustracije kada su pokušavale da se bave biznisom u raznim dijelovima zemlje, kao i oklijevanje da se prošire u druge regione zbog nejasnih ili različitih uslova za bavljenje biznisom u različitim regionima (primjer 2.1).

Dozvola za bavljenje biznisom može ženama poduzetnicama nametnuti prepreke još u početku

Rangiranje Bosne u indikatoru „Izlaženje na kraj s dozvolama“ u izvještaju *Doing Business* se popravilo za deset mjesta u periodu od 2006. do 2007. godine—sa 160. na 150.

Sl. 2.2: Prepreke poslovanju i rastu biznisa (procent firmi)

Izvor: BEEPS2

Tabela 2.2: Izlaženje na kraj s dozvolama u Bosni i Hercegovini

Izlaženje na kraj s dozvolama (broj)	16
Trajanje (dana)	467
Troškovi (postotak od prihoda po glavi stanovnika)	790.3
Source: World Bank (2007a).	

—djelomično zbog reformi inspekcija i procesa „giljotine propisa.“²⁷ Međutim, još uvijek je to loše rangiranje, a nekoliko žena se žalilo na odlaganja i frustrirajuću birokratiju pri pribavljanju potrebnih dozvola (primjer 2.2). U prosjeku, za ovaj proces potrebno je 16 vrsta procedura i 467 dana (tabela 2.2). Ovo vrijeme i trud potrebno da se brodi kroz ove procedure može značajno odložiti pokretanje biznisa i obeshrabrili ozvaničenje. Obzirom da žene također snose primarnu odgovornost za domaće poslove, one ove procedure doživljavaju mnogo traumatičnije od muškaraca.

Dugotrajne, komplikovane procedure i cijena bankovnog finansiranja su problem žena poduzetnica

Bosna i Hercegovina je rangirana na trinaesto mjesto u Izvještaju *Doing Business* u pogledu lakoće dobivanja kredita, odražavajući izvrsne rezultate na ovom području. Reforma bankarstva 2001. godine dovela je do liberalizacije bankovnog sektora i u zemlji postoji konkurentsko bankovno tržište s regulatornim i supervizorskim funkcijama koje se sprovode. Štaviše, brzo raste kreditiranje privatnog sektora, s pravim kreditiranjem privatnog sektora čiji je prosjek u periodu od 2001. do 2006. godine iznosio 22,8%.²⁸ U zemlji postoji i kreditni registar koji pokriva i komercijalne i mikro zajmodavce.

Malo je žena s kojima se razgovaralo istaklo da je pristup finansijama problem, prije će biti da su se žene žalile na *troškove* finansinija. Ustvari, žene sačinjavaju neznatno veći procent

Primjer 2.2: Izlaženje na kraj s dozvolama: MIRSADA MEHMEDINOVIĆ, KONFEKCIJA SDM, LUKAVAC

Mirsada je radila u Italiji u fabrici odjevnih predmeta nakon što je izbjegla iz Bosne u ratu, tada je sreća svog budućeg supruga, Italijana, s dugogodišnjom tradicijom rada u tvornici odjevnih predmeta. Nakon završetka rata Mirsada se sa svojim mužem vratila u svoj rodni grad Lukavac u izgradila SDM Lukavac, fabriku odjevnih predmeta koja izrađuje atraktivne košulje za izvoz na italijansko tržište.

Živeći u gradu s visokim nivoom zagađenja koje dolazi od teške industrije koja ga okružuje, s velikim dimnjacima na ulazu u grad, Mirsada je tražila način da započne biznis koji će lokalnom stanovništvu ponuditi alternativne mogućnosti zapošljavanja i neće nanijeti štetu okolini. Sada Konfekcija SDM zapošljava 50 radnika, od kojih su dvojica muškarci. Kao što je to uobičajeno u industriji odjevnih predmeta, žene su preuzele sve obaveze u njenoj fabrici, od rada u proizvodnji do direktorskih mjesta. Mirsada je zadovoljna u vezi s njenim doprinosom visokoj stopi nezaposlenosti u regiji.

Iako su joj namjere bile dobre, Mirsada je shvatila da otvaranje fabrike neće biti lako. Mirsada je 2003. godine započela s uspostavljanjem biznisa, s poslovanjem nije krenula sve do 2006. godine. Bile su joj potrebne dvije i po godine da od organa vlasti pribavi svu papirologiju i dozvole. Ističe da je morala da ide do mnogo raznih ministarstava, bez jasnih obrazloženja ko je za šta odgovoran. Njena dozvola za biznis je završena tek 2005. godine. Uprkos problemima, Mirsada je optimistična u vezi sa svojim izgledima u budućnosti. Njen biznis je još uvijek u fazi ekspanzije i ona planira da u nadolazećim godinama udvostruči svoju radnu snagu.

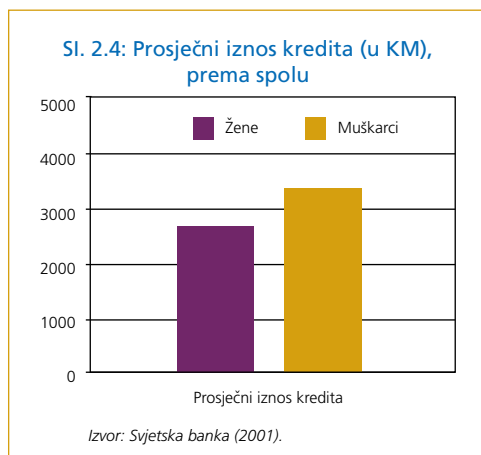
Mi dobivamo kredite od komercijalnih banaka. Ali kamatne stope su previsoke a periodi otplate prekratki.

—Lejla Radončić

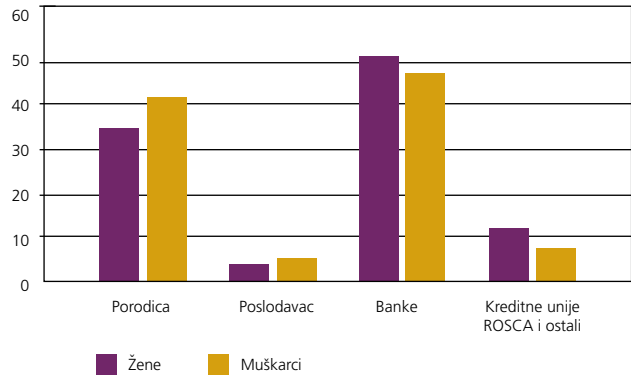
primaoca kredita od banaka i također je više vjerovatno da će kredite uzeti od kreditnih unija, udruženja solidarne štednje i kredita, i od drugih izvora, dok je vjerovatnije da će muškarci pozajmljivati od porodica (sl. 2.2). Za razliku od ostatka Evrope, ista je studija utvrdila da žene vlasnice firmi u Jugoistočnoj Evropi izvještavaju o manje ograničenja i troškovima finansiranja od biznisa u vlasništvu muškaraca.

Ovi podaci pokazuju da žene u Bosni i Hercegovini bolje prolaze u pogledu dobivanja kredita od žena u ostatku regiona. Studija koja je koristila podatke Izvještaja o okruženju u biznisu i uspješnosti u poduzetništvu (*Business Environment and Enterprise Performance Survey - BEEPS*) iz Evrope utvrdila je da firme kojima upravljaju žene imaju za 5,4% manje izgleda da dobiju kredit od banke od firmi kojima upravljaju muškarci. Štaviše, firme kojima žene upravljaju u prosjeku plaćaju za 0,6% veće kamatne stope od njihovih muških pandana.²⁹

Međutim, prosječan iznos kredita koji žena uzima, 2.702,50KM (USD2.169,4) je

Sl. 2.3: Procent lica koja su u prethodna dva mjeseca uzela kredite prema izvoru kredita i spolu

Izvor: Svjetska banka (2001).

manji od onoga kojega uzima muškarac, a koji iznosi 3.395,82KM (USD2.725,96), i veća je vjerovatnoća da će žene uzimati kredite da bi ih odmah potrošile, a ne za investiranje, što pokazuje da one manje investiraju u svoj biznis (sl. 2.3).³⁰ Isto tako, veća je vjerovatnoća da će poduzetnici u Bosni finansirati pokretanje svog biznisa iz ličnih fondova, a ne iz kredita. Iako se finansiranje putem banaka rijetko u zemlji koristi za pokretanje biznisa, istraživanje je utvrdilo da je ono značajno za osiguranje opstanka biznisa.³¹ Iz tog razloga, na opstanak biznisa negativan uticaj će imati činjenica da je manja vjerovatnoća da će žene uzeti kredit u svrhu opstanka svog biznisa.

Iako je ženama pristup sredstvima banaka manji problem, poslovne žene s kojima se razgovaralo ističu da je problematična dužina vremena koje je potrebno da se dođe do sredstava banaka, nedostatak dugoročnih finansijskih opcija, kao i komplikovana papirologija i uslovi, ono što ih to navodi da se obraćaju mikrofinansijskim institucijama. Muškarci se iz istih razloga obraćaju mikrofinansijskim institucijama.

Kao i u drugim dijelovima svijeta, kada traže sredstva od banaka, posebno velike iznose kredita, ženama može predstavljati problem nedostatak imovine registrirane na njihovo ime.

Zakon predviđa registraciju zajedničke imovine, ali prevladavaju tradicionalne prakse registriranja imovine na ime muškarca. Samo 6,5% žena s kojima se razgovaralo za anketu *STAR Network* izvijestilo je da posjeduju imovinu na svoje ime (sl. 2.5). Štaviše, četrdeset posto žena je istaklo da to što nemaju imovinu otežava pristup finansijama.

Brojke su slične širom zemalja bivše Jugoslavije. U susjednoj Crnoj Gori samo je 3% imovine registrirano na žene, dok je odgovarajuća brojka u ruralnim dijelovima Kosova 10%.³²

Rast na tržištu lizinga u zemlji bi mogao imati pozitivan efekt na žene. Ugovori o postojećem lizingu u Bosni i Hercegovini su porasli za 74% u periodu od 2004. do 2005. godine.³³ Međunarodna finansijska korporacija radi na ažuriranju podataka o zakonskom okviru za lizing, a krajem 2007. godine u Republici Srpskoj

stupio je na snagu novi Zakon o lizingu. Lizing bi ženskom biznisu s ograničenim početnim kapitalom i dotokom gotovine mogao pomoći da odmah počne s poslovanjem. Ipak, izgleda da je malo žena s kojima se razgovaralo u svrhe ovoga izvještaja bilo svjesno potencijala koje lizing nudi, što ukazuje na potrebu edukacije o ovom proizvodu.

MI-BOSPO je jednostavan jer se mi poznajemo i jedni drugima vjerujemo.

—Mejrema Alimanović

Mikrofinansijske institucije su popunile prazninu u obezbjeđivanju sredstava Postoji mnogo organizacija mikrofinansiranja u Bosni i Hercegovini. Godine 2004. u zemlji je bilo 46 registriranih davatelja mikrokredita.³⁴ Većina tih organizacija osnovana je uz donatorsku pomoć nakon završetka rata, ali su sada samoodržive (primjer 2.3). U zemlji su doneseni slični zakoni o mikrofinansiranju, u Republici Srpskoj 2001. godine, a u Federaciji 2000. godine. Novi zakon o mikrokreditnim organizacijama određuje transformiranje mikrokreditnih organizacija iz neprofitnih organizacija u fondacije ili privredna društva.

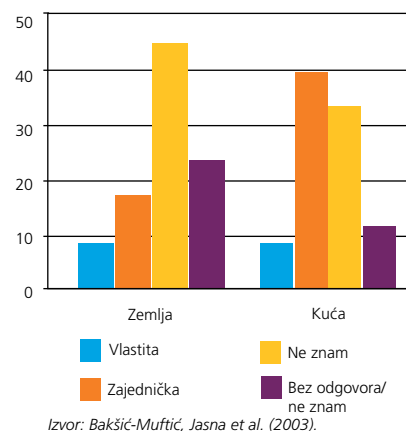
MIRSADA MAJĐANČIĆ, BILJNA APOTEKA MEDITERA

Duboko zahvaćena porodičnom tradicijom poznavalaca bilja i s diplomom farmaceuta, izgledalo je jedino prirodno da se Mirsada okrene liječenju biljem kada je istraživala kako da započne vlastiti biznis. Danas je Mirsada direktorica i jedina vlasnica apoteke koja se koncentrirala na liječenje biljem i prirodnim lijekovima. Svoj biznis je pokrenula 1997. godine nakon povratka iz izbjeglištva u Njemačkoj, a sada zapošljava petero ljudi i sve više pažnju usmjerava na uzgajanje bilja i njegovu proizvodnju na zemljištu u posjedu njene porodice. "Usmjerila sam se na bilje zbog porodične tradicije i istorije. Priroda je naš spas," kaže Mirsada. Mušterije su joj lokalno stanovništvo grada Živinica, a među njima su sportisti i ljudi koji vjeruju u alternativnu medicinu.

Mirsada je koristila svoja vlastita sredstva za započinjanje biznisa, a ipak ističe da je finansiranje bio problem. "Banke nisu atraktivna opcija finansiranja pošto postavljaju previše uslova. Iako mikrofinansijske organizacije imaju veće kamate, one su brže. Ipak ne nude dovoljno velike kredite."

Mirsada ima žilav duh i ističe: "Ne namjeravam da se predam. Nastaviću da se borim." Nada se da će u budućnosti doći do još zemljišta kako bi proširila proizvodnju bilja u svom biznisu.

Sl. 2.5: Imovina u vlasništvu žena u Bosni i Hercegovini

Jedan broj žena, s kojima se razgovaralo, dobivaju i mikro kredite i kredite banaka. Žene više vole mikrokredite zbog pogodnosti i brzine s kojom se dobivaju (primjer 2.4). One ipak ističu da su kamatne stope previsoke. U zavisnosti od kredita, mikrofinansijske organizacije zaračunavaju kamate od 15 do preko 20%, u poređenju s 8 do 9% kamata koje se zaračunavaju na potrošačke ili stambene kredite komercijalnih banaka.³⁵ S konkurencijom na tržištu mikropoduzetništva u zemlji kamatne stope lagano padaju.

Porezi predstavljaju daljnje opterećenje ženskog biznisa

Bosna i Hercegovina preduzima reformu poreza, između ostalog sniženje poreza na imovinu i pojednostavljenje poreza na prihod firme.³⁶ Međutim, poduzetnici porezne stope stavljaju na mjesto koje je među najvećim preprekama za bavljenje biznisom u zemlji. Na primjer, porezi koje poslodavac mora da plati za zdravstveno osiguranje svakog uposlenika su u prosjeku oko 70% od neto plate uposlenika, što otvaranje novih radnih mjesta čini veoma skupim.³⁷

U početku smo imali devet inspekcija u periodu od šest mjeseci.

—Fahira Habibović

Izveštaj *Doing Business in 2008* utvrdio je da se od prošle godine broj plaćanja u kategoriji poreza smanjio sa 73 na 51 za jednu godinu, ali se ukupno vrijeme za obradu ovih plaćanja povećalo sa 100 sati na 368, povećavajući tako složenost. Složenost i troškovi procesa mogu da budu jedan od razloga zašto žene, koje su vjerovatno više ograničene vremenom, ne vrše formalnu registraciju svoga biznisa ili unajmljenih radnika.

Loše radne kvalifikacije mogu da imaju uticaj na uspješnost ženskog biznisa

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini nije se prilagodio tržišnoj privredi. Sistem se

Primjer 2.3: MI-BOSPO—Pristup žena finansijama putem mikrokredita je sve veći

Započet 1996. godine kao pilot projekat Svjetske banke, MI-BOSPO je evoluirao u mikrokreditnu organizaciju u Bosni usmjeranu k ženama. Misija organizacije je da ekonomski osnaži žene, vođena uvjerenjem da "ekonomski jača žena može bolje uticati na društvene promjene i doprinosti boljem kvalitetu življenja u porodici."

U martu 2008. godine MI-BOSPO je imao 26.580 aktivnih klijenata i kreditni portofolio od 64.000.000 KM (USD 51.375.307). Sa sjedištem u Tuzli, organizacija je uglavnom koncentrirana na sjeveroistočnu Bosnu. Raspon kredita je od USD180 do USD 18.200, s prosječnim vremenom otplate od 13,5 mjeseci. Bilo kojeg dana osoblje MI-BOSPO-a se može vidjeti u vozilima kompanije sa šarenim natpisima kako posjećuju klijente u gradovima koje organizacija opslužuje.

MI-BOSPO je angažiran na raznim inicijativama u zajednici, kao što je lokalni program recikliranja, a osniva fondaciju koja će se koncentrirati na istraživanje programa za dobrobit žena. MI-BOSPO je član Women's World Banking (Ženskog svjetskog bankarstva), globalne mreže organizacija mikrofinansiranja sa sjedištem u Njujorku.

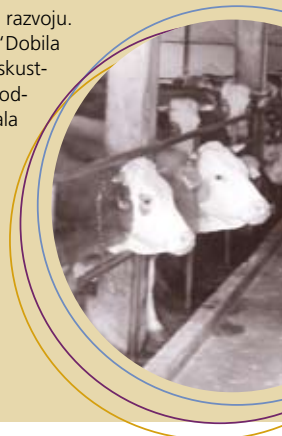
Više podataka se može naći na: <http://www.mi-bospo.org>.

Primjer 2.4: Koristi od mikrofinansiranja: NIZAMA IMŠIRAGIĆ, FARMA RASNIH KRAVA MUZARA

"Ovdje sam započela svoj rad s MI-BOSPO-om prije sedam godina," kaže Nizama dok sjedi u hladu krošnje stabla, ispred svoje farme krave muzara na velikom poljoprivrednom imanju kod Tuzle. Vođenje porodičnog biznisa zajedno sa svojim mužem Nizama je započela s prodajom mlijeka jedne od svojih krava u susjedstvu. Ubrzo je vidjela da postoji potencijal za mnogo više. Sada ima osamdeset grla i razne mašine za obradu mlijeka. Njeno mlijeko se prodaje Fabrici mlijeka u Tuzli i distribuira u regiji.

Kreditni od MI-BOSPO-a odigrali su ključnu ulogu u ovome razvoju. "Imala sam jednu kravu i htjela sam više," kaže Nizama. "Dobila sam kredit od MI-BOSPO-a i kupila drugu kravu." Njeno iskustvo s MI-BOSPO-m bilo je pozitivno i ona cijeni dugotrajni odnos s organizacijom. "Vrlo su brzi. Sada kada sam osigurala njihovo povjerenje, kredit mogu dobiti u svako doba."

Gledajući naprijed, Nizama bi voljela da se usmjeri na uzgoj rase krava Holstein, koje su karakteristične crno-bijele krave, poznate po velikom proizvodnom kapacitetu mlijeka. Nizama je optimistična u pogledu budućnosti svoje firme: "Imamo veliki prostor za krave u koji smo uložili mnogo sredstava. Imamo kapacitet za više od 50 grla."

Nema fleksibilnosti s uposlenicima. Država ne nudi dobru obuku radnika. Mi izlazimo iz komunističkog sistema i država osigurava radnike koji nemaju dobre radne navike. Mi smo testirali 150 radnika da bismo dobili 50 dobrih.

—Mirsada Mehmedinović

koncentrira na obuku za određene poslove u dirigovanoj privredi, a ne na prilagodljivost i fleksibilnost i još uvijek treba da mlade ljude opskrbi kvalifikacijama koje su potrebne u privatnom sektoru. Prema Svjetskoj banci, više od 40% učenika srednjih škola u zemlji nastavljaju da izučavaju programe u stotinama vrsta usmjerenja za rad za koja nema dovoljno posla.³⁸ Jedan broj žena poduzetnica istakao je problem slabog kvaliteta radnika i teškoću nalaženja dobrih uposlenika.

Mogućnosti obrazovanja za zanimanje su također ograničene onima koji žele da

poboljšaju svoje kvalifikacije, a kompanije izgleda da malo ulažu u obuku svojih radnika. Štaviše, studija rada za 2006. godinu je utvrdila da se obuka za zanimanja povezuje s negativnim efektom na zarade od oko 20 do 25%, vjerovatno zbog činjenice da se siromašni ljudi sa slabijim izgledima za posao po tradiciji upisuju na programe za zanimanja, umjesto da završe kompletnu srednju školu i dobiju diplomu.³⁹ Projekt Svjetske banke za reformu obrazovanja iz 2005. godine (*A 2005 World Bank Education Restructuring Project*) osmišljen je da se pozabavi nekim od ovih pitanja.

Rigidna zaštita je značila da privatni poslodavci imaju probleme pri otpuštanju i zapošljavanju radnika

Iako je bilo nekih početnih reformi Zakona o radu i instituta za zapošljavanje, još je mnogo toga potrebno uraditi. Žene poduzetnice nam pričaju o brojnim inspekcijama rada koje često predstavljaju uznemiravanje. Studija FIAS-a je istakla da sistemu inspekcija rada

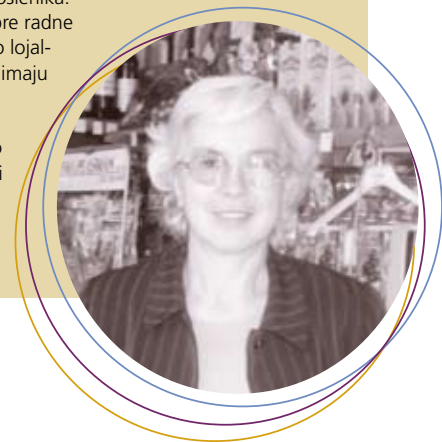
MEJREMA ALIMANOVIĆ, KIOSKSHOP MERI, LUKAVAC

Kada joj je suprug bio povrijeđen za vrijeme rata i kada je morao da prestane s radom, Mejrema je posudila sredstva od rođaka i otvorila mali kiosk kako bi osigurala preživljavanje porodice. "Bile su to poslijeratne godine i život je bio težak. Moj suprug je bio ratni invalid i teško smo živjeli."

No, teška vremena su za Mejremu daleka prošlost. Od njenog prvog malog kioska Mejrema je u svome gradu Lukavcu pokrenula niz poslovnih poduhvata među kojima su poljoprivreda i pržionica kafe. Prije četiri godine napravila je i plastenik gdje uzgaja jagode i povrće koje prodaje u svojim prodavnicama. Tržište za njene proizvode je lokalno i Mejrema kaže da bi morala da poboljša označavanje robe kako bi drugdje mogla da prodaje svoje proizvode.

Njen najveći problem je kako doći do kvalifikovanih i pouzdanih uposlenika. "Današnja omladina ne voli mnogo da radi i nemarna je. Nema dobre radne navike. Teško je naći dobre radnike." Sa svojim biznisom, koji ovisi o lojalnosti mušterija, teško joj je doći do radnika koji prema mušterijama imaju prijatan i prijateljski pristup.

Mejrema gleda kako da poveća proizvodnju voća i povrća. Nedavno je pohađala obuku u vezi sa proizvodnjom u poljoprivredi na veliko i nada se da će tu obuku primijeniti za širenje svog biznisa.

nedostaju razumna pravila i pravni lijekovi i on inspektorima rada daje veliku količinu moći, ali malo odgovornosti. Ova situacija lako može dovesti do traženja mita, što bi žene poduzetnice teško mogle odbiti.⁴⁰

Poslodavci posebno žene uposlenice često vide kao teret. Svjetska banka je argumentima uvjerala da politika porodijskog bolovanja od jedne godine, koja je obavezna prema zakonima o radu, sprečava zapošljavanje žena. Pogodnosti materinstva u Republici Srpskoj finansiraju se putem općih doprinosa na platu i stoga nisu nestimulirajuća za zapošljavanje žena. U Federaciji te pogodnosti bi trebalo da finansira kantonalni sistem socijalne zaštite, ali su u praksi često prepuštene poslodavcima na finansiranje, što stvara destimulaciju za zapošljavanje žena. Jedno potencijalno rješenje je da se porodijsko odsustvo plaća putem sistema socijalnog osiguranja umjesto da se ono praktički prepusti poslodavcu.⁴¹ Štaviše, istraživanje pokazuje da poslodavci

često zanemaruju norme Zakona o radu, sprečavajući žene da koriste porodijsko odsustvo, a ponekad čak i s posla otpuštaju žene za vrijeme trudnoće.⁴²

Također prevladava diskriminacija starijih žena, a čak se i odbija da se starije žene uzmu u obzir za posao zbog njihove starosti i izgleda. Oglasi za radna mjesta, naročito u uslužnim djelatnostima kandidatima često postavljaju uslove da su mlađe od 35 godina i da su atraktivne.⁴³ Povećana svijest ženskih NVO-a i centara za ženska pitanja u vezi s ovim problemom, kao i obuka privatnog sektora na koja se odnosi na prepoznavanje specifičnih potreba žena može da pomogne da se ovakva shvatanja promijene.

POGLAVLJE III:

BOSANSKA ŽENA: IZGRADNJA PARTNERSTVA ZA USPJEH

Nezaposlenost među ženama je visoka zbog njihovih velikih obaveza u porodici. Mi još uvijek moramo da vodimo brigu o svim kućnim poslovima.

—Ružica Janković

Uspješnost balansiranja između rada i života u svjetlu nesrazmjernih obaveza žena u kući. Mnoge žene se okreću samozapošljavanju iz finansijske potrebe, a izgleda da nekim poslovnim ženama u Bosni to što su same svoj šef pomaže u ispunjavanju svojih porodičnih obaveza. Kada žene u Bosni vode svoj vlastiti biznis, one će vjerovatno na njemu provesti značajno manje vremena nego kad su zaposlene kod nekog drugog. Žena vlasnica biznisa, u prosjeku na svome biznisu provodi samo 29,2 sata sedmično, u poređenju s 46,9 sati koliko muškarac vlasnik biznisa provodi na svom poduzetništvu. Ustvari, muškarci provode više sati na poslu u svakoj kategoriji. Ovi podaci pokazuju da mnoge žene vjerovatno biraju samozapošljavanje ili napuštanje posla djelomično zbog većeg tereta u domaćinstvu (sl. 3.1).

Nedostupnost i visoka cijena usluga za staranje o djeci i opće vjerovanje da žena treba da bude kod kuće sa svojom djecom također mogu da doprinesu ovome raspoređivanju vremena.⁴⁴ Trenutno manje od 9% djece pohađa institucije predškolskog obrazovanja, a vrtićima se mjesečno plaća od 100 KM (USD 80) do KM120 (USD 96).⁴⁵ Budući da je prosječna zarada žena 129 KM (USD 104) u Federaciji i 60 KM (USD 48) u Republici Srpskoj, troškovi staranja o djeci su previsok teret za mnoga domaćinstva.

Ženama poduzetnicama potrebno je jače umrežavanje

Poslovno umrežavanje je dragocjeno za razmjenjivanje ideja, kontakata u nekoj oblasti i dobivanja poslovnih preporuka, i za osiguravanje sklapanja posla. Ipak, iako širom Bosne i Hercegovina postoji Jak ženski pokret i jake organizacije građanskog društva koje se koncentriraju na žensko pitanje, žene u privatnom sektoru uglavnom ostaju neorganizirane.

Moramo više da se okupljamo i razmjenjujemo iskustva. Ovdje ne postoje udruženja žena poduzetnica, ali trebalo bi da jedno osnujemo.

—Mejrema Alimanović

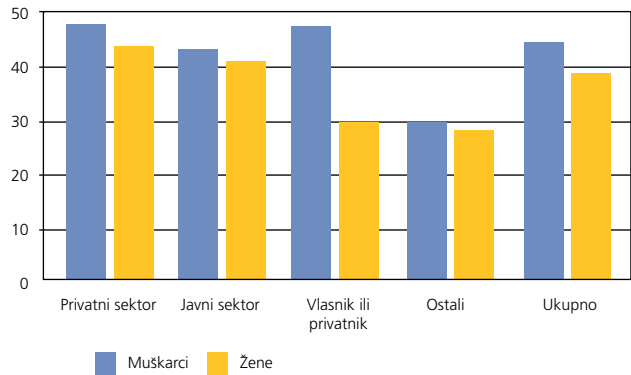
Bosanskohercegovačka ženska ekonomska mreža je jedna postojeća organizacija koja okuplja žene poduzetnice, kao i rukovodioce iz organa vlasti i biznisa. Ipak, ima malo aktivnih članova, što pričinjava teškoće pri ponudi velikog broja usluga svojim članovima.

Ovaj nedostatak organizacije žena u biznisu izgleda da se odražava i u ostatku Centralne i Istočne Evrope, budući da mnoge žene u regionu ne žele da budu dovedene u vezu s „feminističkim“ idejama, ili da budu izdvojene kao marginalizirana grupa.⁴⁶ Štaviše, organizacije poslovnih ljudi izgleda da svoje usluge ne nude ženama poduzetnicama. Studija iz 2000. godine utvrdila je da samo 29% organizacija u Centralnoj i Istočnoj Evropi daje takve usluge, u poređenju s 41% u Evropskoj uniji.⁴⁷ Kao rezultat toga, profesionalnim organizacijama dominiraju muškarci, s ograničenim učešćem žena, a žene imaju manje pristupa sredstvima, obuci i informacijama, koje bi itekako mogle da im povećaju poslovni uspjeh.

Jake organizacije poslovnih žena mogle bi pružiti toliko potrebno obrazovanje, umrežavanje i zastupanje

Malo je žena s kojima se razgovaralo istaklo da im je pružena obuka ili informacije od važnosti za uspjeh, što bi članstvo u udruženju moglo da pruži. Jedan od razloga za slabo učešće žena u udruženjima mogle bi da budu njihove velike porodične obaveze. Ipak, mnogo je žena pokazalo interes za umrežavanje i za mogućnosti obuke, ukazujući na veliku potrebu za takvom jednom organizacijom.

Sl. 3.1: Radni sati u sedmici prema vrsti zaposlenja

Izvor: Bosna i Hercegovina, Federalni institut za statistiku (2006).

DUŠANKA JOVANOVIĆ, BUTIK MAJA BRČKO

Dušanka se oduvijek interesirala za modu, ali je to iz potrebe pretvorila u svoju profesiju u ranim poslijeratnim godinama. Suočena sa slabim mogućnostima zapošljavanja, prije jedanaest godina počela je da prodaje tašne u Brčkom gdje je živjela sa svojom porodicom. Taj početni posao se proširio na tri butika koji prodaju odjeću ženama i muškarcima raznih starosnih grupa i ekonomskih mogućnosti.

Uprkos obavezama koje joj ovaj biznis nameće, izgleda da Dušanka održava dobru ravnotežu između svog rada i porodičnog života. Ona zapošljava osam žena, uposlenica koje joj pomažu da vodi svoje radnje, one su pouzdane uposlenice već dugo vremena. U industriji koja je poznata po sklonosti da zapošljava atraktivne radnice, Dušanka ne pravi diskriminaciju u zapošljavanju i njene uposlenice su u starosnoj dobi od 20 do 52 godine.

Sa sve većom konkurencijom postaje sve teže poslovati i natjecati se za pažnju prevrtljivih mušterija. Dušanka bi voljela da otvori ekskluzivni butik, ali smatra da narod u njenom gradu to sebi ne bi mogao priuštiti.

“Mnogo me ljudi pita kako uopšte sve to uspijevam. Svoj posao morate voljeti da biste ga radili.” “No, previše se ne iscrpljujem. Sve je to stvar organizacije i za sada uspijevam da se organiziram,” kaže Dušanka. Idući naprijed, Dušankini ciljevi uključuju kupovinu stana za svoju kćerku, koja će uskoro krenuti na fakultet, kao i otvaranje još jedne radnje.

Postoji mnogo globalnih primjera uspješnih ženskih poslovnih organizacija, čiji modeli mogu da daju zamah i ideje ženama Bosne i Hercegovine (primjer 3.1).

Organi vlasti i donatori treba da rade sa ženskim biznisom da bi se došlo do promjena

Do sada se donatorska pomoć u Bosni i Hercegovini koncentrirala na pitanja kao što su učešće žena u politici, izgradnja mira ili trgovina ljudima. U drugim postkonfliktnim zemljama donatori su tradicionalno podržavali slične aktivnosti vezane za žensko pitanje, propuštajući da iskoriste ženski privredni potencijal. Ohrabrujuće je da su posljednjih godina donatori počeli da pokreću aktivnosti orijentirane ka ženskom poslovnom kapitalu, kao u Kosovu (primjer 3.2). Neke privredne

inicijative ka osnaženju, kao što je inicijativa Bosanske rukotvorine koja je ranije opisana u ovom izvještaju ili mikrokreditni programi primili su donatorsku pomoć u Bosni i Hercegovini. Ipak, one predstavljaju ad-hoc aktivnosti u okruženju kojemu nedostaje koordinirani strateški fokus na žene u privatnom sektoru.

Organi vlasti su donijeli zakone koji to podržavaju i u pogon su stavili mašineriju koja će obraditi probleme žena, uključujući centre za ženska pitanja na državnom nivou i na nivoima entiteta i komisije za ženska pitanja. Ove organizacije bi se mogle dobro upotrijebiti za jačanje podrške ženama u privatnom sektoru, uključujući angažovanje na zastupanju u problemima s kojima se suočavaju žene poduzetnice.

Primjer 3.1: Primjeri umrežavanja radi uspjeha: Primjeri ženskih poslovnih udruženja

National Association of Women Business Owners (Nacionalno udruženje žena vlasnica biznisa)

S oko 9.000 biznisa u vlasništvu žena u Americi, koje su njegove članice, i 80 podružnica širom zemlje, ovo udruženje stvara mogućnosti umrežavanja svojim članicama, širom zemlje organizuje konferencije i pruža sredstva za jačanje vašeg biznisa. Za više informacija posjetite njegov website: <http://www.nawbo.org/>

Jordan Forum for Business and Professional Women (Forum Jordana za poslovne i profesionalne žene)

Osnovan 1976. godine, Forum pruža platformu za razvoj i osnažuje i zastupa žene u biznisu u Jordanu. Za više informacija posjetite njegov website: <http://www.bpwa.org/jo/>

Global Directory of Women's Business Associations (Globalni imenik udruženja ženskog biznisa)

Programa za žene IFC-a sadrži globalni imenik ženskih poslovnih udruženja koji se pretražuje po zemlji: <http://rru.worldbank.org/External/psd-gender/>

Primjer 3.2: Donatori promoviraju žene poduzetnice na Kosovu

Suočene sa slabim izgledima za zapošljavanje i s patrijarhalnim sistemom, žene na Kosovu se suočavaju s posebnim problemima dok Kosovo teži ka obnovi svojih institucija i privrede.

Da bi se pozabavila ovim pitanjem, Švajcarska agencija za razvoj i kooperaciju (Swiss Agency for Development and Cooperation) je 2001. godine inicirala projekat stimuliranja srednjih preduzeća, s posebnim naglaskom na sticanje kvalifikacija među mladim ženama. Ovaj program ženama poduzetnicama nudi kurseve poslovnog upravljanja, računovodstva i marketinga, kao i profesionalnu obuku. Medijska kampanja i izložbe koje predstavljaju proizvode žena osmišljeni su tako da žene podstaknu da stupe na poslovnu arenu.

Za više informacija posjetite: http://www.swisscontact.org/english/pages/IPR_Dn/IPR_Dn_005_img.php

Ovaj izvještaj je jedno sredstvo zastupanja koje žene mogu odnijeti kreatorima strategije da bi se saslušali njihovi pogledi. Ovaj izvještaj ističe mnoge pozitivne primjere poslovnih žena u Bosni i Hercegovini čije priče o uspjehu uprkos problemima mogu da inspiriraju mlade žene koje tek započinju svoj poslovni život. Slušanjem glasa žena Bosne i dokumentovanjem njihovih inspirativnih priča, ovaj izvještaj pokazuje ogromne neiskorištene potencijale žena i šalje poruku koliko je važno sprovesti strategiju koja će podstaći i ojačati njihov učinak.

LEJLA SPAHO, PERSPEKTIVA INŽENJERING VISOKO

Lejla Spaho ima impresivnu biografiju —ona je profesorica u srednjoj školi u Visokom, rukovodilac na državnom nivou Bosanskohercegovačke ženske ekonomske mreže, kantonalni predstavnik i također je vlasnica Perspektiva Inženjeringa, firme koja pruža usluge konsaltinga, inženjeringa i arhitektonskog projektovanja. Nakon što je bila direktorica građevinske firme u državnom vlasništvu, prije deset godina iskoristila je svoje poslovne veze za otvranje svoje firme.

Kao rukovodilac Bosanskohercegovačke ženske ekonomske mreže, Lejla zastupa probleme s kojima se suočavaju žene u privredi i biznisu. Lejla je mišljenja da mreža ima oko 1.800 članica u svakoj regiji zemlje, iako je mali broj njih aktivan. Mreža pomaže razmjenjivanje informacija, vrši istraživanja, obavlja zastupanja i aktivnost obuke.

“Dio problema s mrežom bio je u tome što žene od mreže očekivale finansijsku pomoć. Isto tako, poslovne žene nemaju vremena da budu dio udruženja obzirom na sve njihove obaveze,” kaže Lejla. Ona ipak ostaje strastvena zagovornica žena u biznisu, preuzimajući rukovodeću funkciju i aktivnu ulogu u aktivnostima mreže na obuci i razmjeni znanja.

HAVA FAZLIĆ, SEIF, SERVIS ZA ČIŠĆENJE, FRIZERSKI SALON, SOLARIJ I CVJEČARNICU KALESIJA

Nakon što je nekoliko godina živjela u Njemačkoj, Hava se 1997. godine vratila u svoj bosanski gradić Kalesiju, ispunjena optimizmom u vezi s budućnošću, ali također i raznim poslovnim idejama. No, prvo se posvetila porodici i neko vrijeme je provela podižući svoje troje djece.

Hava se uskoro dala na posao. Uvijek je voljela cvijeće i počela je s prodajom cvijeća na ulici u svome gradu. Nije prošlo dugo, a bilo je mnogo mušterija i Hava je 2004. godine otvorila cvjećarnicu. Danas također ima frizerski salon, solarij, plastenik za uzgoj cvijeća i novootvoreni servis za čišćenje SEIF. “Ideje za svoj biznis dobivam tako što od mušterija čujem šta im je potrebno. Iz Njemačke sam donijela mnogo pozitivnih utisaka.” Ona i njen muž se sada sve više koncentriraju na svoj servis za čišćenje. “Ljudi ne znaju za servise za čišćenje na tržištu. Bit će nam potrebna bar jedna godina oglašavanja da ljude upoznamo s ovom zamisli,” kaže Hava.

Dinamična i vrijedna žena, Hava uspijeva da balansira između svog ličnog života i obaveza iz njenog višestrukog biznisa. Uprkos mnogim obavezama u toku dana, ona nalazi vrijeme i za porodicu i obično s posla odlazi do 16 ili 17 sati poslije podne. “Volim da radim, ali sam isto tako privržena mojoj porodici. Obično sama kuham. Ali mi je ovih dana teško naći vremena za prijatelje.” Kao da joj savladavanje obaveza u velikoj porodici i razne vrste biznisa nisu davale dovoljno posla, Hava također vanredno studira da bi dobila fakultetsku diplomu ekonomiste.

PREPORUKE

Problem	Preporuke	Odgovorna institucija
Složene birokratske procedure u područjima kao što su pribavljanje dozvola, zapošljavanje radnika ili pristup finansijama je neproporcionalni teret na ženski biznis zbog malog kapaciteta biznisa i sposobnosti za pristup problemu. Komplikovana struktura organa vlasti u zemlji znači da postupci dolaženja do dozvola za biznis nisu standardizirane.	<p>Eliminirati birokratske procedure koje ometaju uspjeh žena u biznisu</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Povećati mobilnost radne snage i pozabaviti se prevladavajućom diskriminacijom pri zapošljavanju putem jačanja implementacije Zakona o ravnopravnosti spolova, pomoći povećanju izuzetno niskih stopa učešća žena u radnoj stazi. ▪ Vršiti obuku koja se zalaže za prepoznavanje specifičnih potreba žena i njihovu raznolikost unutar privatnog sektora i kako bi se pomoglo promjeni stavova i negativne kulture u vezi s kompanijama. ▪ Osigurati da se obrazovne inicijative pozabave neravnopravnošću spolova, što obuhvata i podsticanje obuke iz poduzetništva za žene u srednjem obrazovanju. ▪ Kreirati centralni registar kako bi se pribavljanje dozvola za bavljenje biznisom učinilo lakšim i pomoglo standardizaciji procedura. 	Organi vlasti, poslovna udruženja, donatori
Nedostatak znanja i obrazovanja o problemima biznisa može biti inhibirajući faktor ženama poduzetnicama.	<p>Ponuditi obuku da bi se povećao uspjeh u biznisu</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Ponuditi edukaciju iz biznisa i finansijskog upravljanja. ▪ Izgraditi i ojačati sposobnosti rukovođenja poslovnih žena i pribaviti informacije o novim tehnološkim i poslovnim dostignućima u njihovoj djelatnosti kako bi se pomogao rast ženskog biznisa. ▪ Obrazovati žene poduzetnice u vezi s koristima uzimanja kredita. 	Komeričalne banke i davaoci mikro kredita, ženska udruženja i NVO, centri za ženska pitanja
Žene u biznisu su i dalje loše organizirane i nedostaje im tijelo za koordinaciju i mogućnosti umrežavanja.	<p>Podržavati zastupanje žena</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Povećati zastupanje žena u problemima razvoja privatnog sektora podržavanjem osnivanja organizacija ženskog biznisa i jačanjem postojećih tijela kao što je Bosanskohercegovačka ženska ekonomska mreža. ▪ Sponzorirati međunarodne studentske razmjene bosanskih žena poduzetnica i udruženja žena poduzetnica iz drugih zemalja. ▪ Pokrenuti redovne dvosmjerne dijaloge organa vlasti i žena u biznisu. ▪ Vršiti daljnja istraživanja problema s kojima se susreću žene u biznisu i osigurati da su izvještaji o biznisu bez segregacije i da se analiziraju prema spolu. 	Donatori, organi vlasti i poslovne žene
Mnogo žena Bosne je unazađeno zbog nedostatka samopouzdanja i vjere u svoju sposobnost da će u biznisu uspjeti.	<p>Istaći priče o uspjehu žena i izgraditi profil žena u biznisu</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Povećati svijest o potencijalu žena u biznisu i istaći priče o uspjehu žena u privatnom sektoru, kao što je ova publikacija, rada s medijima i sponzoriranje događaja koji veličaju ženska dostignuća u biznisu. 	Poslovne žene, organi vlasti i donatori

KORISNI LINKOVI I IZVORI

BH Women's Economic Network—Bošansko hercegovačka ženska ekonomska mreža
<http://www.bhzem.ba/aktivnosti/centralna/index.php>

Gender Center of the Federation of Bosnia and Herzegovina
http://www.fgenderc.com.ba/en/o_gender-centru.html

Gender Center of Republika Srpska
Contact: E-mail: gcrsoffice@blic.net
Website: www.gc.vladars.net

Gender Equality Agency of Bosnia and Herzegovina
<http://www.arsbih.gov.ba/>

IFC's Gender Program—Programa za žene IFC-a
www.ifc.org/gender

IFC Advisory Services in South-Eastern Europe (PEP-SE)—Savjetodavne usluge IFC-a u Jugoistočnoj Evropi (PEP-SE)
<http://www.ifc.org/pepse>

ILO's Get Ahead for Women in Enterprise Training Package and Resource Kit—Edukativni paket ILO-a i komplet resursa za napredak žena u poduzetništvu
<http://www.ilo.org/public/english/region/asro/bangkok/library/pub4c.htm>

MI-BOSPO Micro-Credit Organization—MI-BOSPO Mikrokreditna organizacija
<http://www.mi-bospo.org/>

US Small Business Administration Free Online Business Courses—Besplatni on-line kursevi Administracije SAD-a iz malog biznisa
<http://www.sba.gov/services/training/onlinecourses/index.html>

Women's World Banking—Žensko svjetsko bankarstvo
<http://swwb.org/>

World Bank's Gender Program—Program za žene Svjetske banke
www.worldbank.org/gender

World Bank's Europe and Central Asia Gender Website
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/EXTECAREGTOPGENDER/0,,menuPK:570872~pagePK:34004175~piPK:34004435~theSitePK:570862,00.html>

World Learning STAR Network—STAR Svjetska mreža za učenje
<http://www.worldlearning.org/star/>

FUSNOTE

- ¹ILO (2008)
- ²Bosna i Hercegovina—Federalni zavod za statistiku (2007)
- ³(Svjetska banka 2007a)
- ⁴Svjetska banka (2001), konverzija valute u USD u aprilu 2008.
- ⁵Bakšić-Muftić, Jasna i dr. (2002)
- ⁶Intervju s *Global Rights*, Sarajevo, septembar 2007.
- ⁷Wash, Martha (1997)
- ⁸Svjetska banka (2005a)
- ⁹Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2007). Osoba se definira kao nezaposlena ako tokom posljednje sedmice koja je prethodila anketnom razgovoru: a) nije radila na plaćenom poslu ili nije bila samozaposlena; b) je aktivno tražila posao; c) trenutno bila radno sposobna.
- ¹⁰Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2007)
- ¹¹Yemtsov, Ruslan i Erwin Tiongson (2008)
- ¹²UNECE (2004)
- ¹³Popis stanovništva SAD-a: http://www.census.gov/Press-Release/www/releases/archives/income_wealth/005647.html
- ¹⁴DFID (2005)
- ¹⁵Federacija Bosne i Hercegovina—Federalni zavod za statistiku (2006)
- ¹⁶Svjetska banka (2005a)
- ¹⁷Sabarwal, Shwetlena i Katherine Terrell (2008)
- ¹⁸Anketa World Values (*Svjetske vrijednosti*), podaci za Bosnu dostupni online: <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- ¹⁹Svjetska banka (2005a)
- ²⁰Demirguc-Kunt, Asli, Leora Klapper i Georgios Panos (2007)
- ²¹Bakšić-Muftić, Jasna i dr. (2003)
- ²²Državna agencija za statistiku; Republika Srpska—Statistički zavod; Federacija BiH—Federalni zavod za statistiku i Svjetska banka (2002); DFID (2005)
- ²³UNECE (2004)
- ²⁴Sabarwal i Terrell (2008)
- ²⁵U indeksu Transparency International Bosna i Hercegovina dijeli mjesto s Crnom Gorom, Makedonijom, Gabonom, Jamajkom, Kiribatijem, Lesotom, Maldivima, Svazilendon i Tajlandom.
- ²⁶Vijeće stranih investitora (2007)
- ²⁷Svjetska banka (2007b)
- ²⁸Međunarodni monetarni fond (2007)
- ²⁹Muravyev i dr. (2007)
- ³⁰Svjetska banka (2001)
- ³¹Demirguc-Kunt, Asli, Leora Klapper i Georgios Panos (2007)
- ³²Zuckerman, Elaine i Ann Graham (2002.); Međunarodna helsinška federacija za ljudska prava (*International Helsinki Federation for Human Rights*) (2000)
- ³³Međunarodni monetarni fond (2006)
- ³⁴Međunarodni monetarni fond (2006)
- ³⁵MI-BOSPO-ova Analiza tržišta i poređenje s konkurentima. Interni izvještaj, mart 2008.
- ³⁶Svjetska banka 2007a
- ³⁷Vijeće stranih investitora (2007)
- ³⁸Svjetska banka (2005c)
- ³⁹Svjetska banka (2005b)
- ⁴⁰FIAS (2001)
- ⁴¹Svjetska banka (2005b)
- ⁴²Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini (2008)
- ⁴³Global Rights (2004)
- ⁴⁴Global Rights (2004)
- ⁴⁵UNESCO (2006), podaci o cijenama boravka u vrtićima odražavaju približne cijene u 2008.
- ⁴⁶Sandor, Maria (1997)
- ⁴⁷Centar za istraživanje poduzetništva i privrednog razvoja (*Centre for Enterprise and Economic Development Research*) (2000)

BIBLIOGRAFIJA

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2007. "Anketa o radnoj snazi 2007: preliminarni podaci." Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Bakšić-Muftić, Jasna i dr. 2003. "Socio-ekonomski status žena BiH: Analiza rezultata STAR pilot ankete." Projekat *World Learning STAR Network*), Jež, Sarajevo.
- Centre for Enterprise and Economic Development Research. 2000. "Young Entrepreneurs, Women Entrepreneurs, Ethnic Minority Entrepreneurs and Co-Entrepreneurs in the European Union and Central and Eastern Europe." Middlesex University Business School, United Kingdom (*Centar za istraživanje poduzetništva i privrednog razvoja. 2000. „Mladi poduzetnici, žene poduzetnice, pripadnici etničkih manjina—poduzetnici i partneri u poduzetništvu u Evropskoj uniji i Centralnoj i Istočnoj Evropi“ - Middlesex University Business School, Velika Britanija*).
- Demircuc-Kunt, Asli, Leora Klapper i Georgios Panos. 2007. "The Origins of Self-Employment." World Bank, Washington DC (*Porijeklo samozapošljavanja, Svjetska banka*)
- DFID. 2005. "Labor and Social Policy in Bosnia-Herzegovina: the Development of Policies and Measures for Social Mitigation. Living in BiH: Panel Study Wave 4 Report." Bosnia and Herzegovina Council of Ministers, Sarajevo. (*„Radna i socijalna politika u Bosni u Hercegovini: razvojna strategija i mjere socijalne pomoć, Živjeti u BiH: Panel studija, 4. Wave izvještaj“*, Bosna i Hercegovina, Vijeće ministara, Sarajevo.
- EBRD and World Bank. 2002. "Bosnia and Herzegovina Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS2)." Washington, DC. (*EBRD i Svjetska banka 2002 „Izvještaj o poslovnom okruženju u Bosni i Hercegovini i uspješnosu u poduzetništvu (BEEPS2)*)
- Federation of Bosnia and Herzegovina Federal Office of Statistics. 2006. "Women and Men in Federation of Bosnia and Herzegovina." Federal Office of Statistics, Sarajevo. (*Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, 2006 „Žene i muškarci u Federaciji Bosne i Hercegovine“, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo*)
- FIAS. 2001. "Bosnia and Herzegovina Commercial Legal Framework and Administrative Barriers to Investment." FIAS, Washington, DC. (*FIAS 2001, „Ekonomski i privredni pravni okvir Bosne i Hercegovine i administrativne barijere za investiranje“*)
- Foreign Investors Council. 2007. "White Paper 2007: Priority Solutions for Obstacles to Investment and Growth in Bosnia & Herzegovina." Foreign Investors Council, Sarajevo and Banja Luka. (*Vijeće stranih investitora 2007, „Bijela knjiga 2007: Primarna rješenja za prepreke u investiranju i rastu u Bosni i Hercegovini, Vijeće stranih investitora, Sarajevo i Banja Luka 2007*)
- Global Rights. 2004. "Shadow Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina." Sarajevo. (*„Izvještaj u sjeni o primjeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i ženskih ljudskih prava u Bosni i Hercegovini“, Sarajevo*)
- Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina. 2008. "Report on the Status of Human Rights in Bosnia and Herzegovina." Sarajevo. (*Helsinški komitet*

BIBLIOGRAFIJA

za ljudska prava u Bosni i Hercegovini 2008 „Izveštaj o statusu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini“ (Sarajevo)

ILO. 2008. “Global Employment Trends for Women. ILO, Geneva” (*Globalni trendovi u zapošljavanju žena, ILO Geneva*)

International Helsinki Federation for Human Rights. 2000. Women 2000: An Investigation into the Status of Women's Rights in Central and South-Eastern Europe and the Newly Independent States. New York and Vienna International Helsinki Federation for Human Rights. Available at: <http://www.ihf-hr.org/publicat.htm>. (*Međunarodna helsinška federacija za ljudska prava, 2000: Istraživanje statusa ženskih prava u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi i novoosnovanim državama, New York i Beč, Međunarodna helsinška federacija za ljudska prava, dostupno na <http://www.ihf-hr.org/publicat.htm>*)

International Monetary Fund. 2007. “Bosnia and Herzegovina: Selected Issues.” IMF Country Report No 7/269. IMF, Washington, DC. (*Međunarodni monetarni fond. 2007. „Bosna i Hercegovina: odabrana pitanja, MMF-ov izvještaj o zemlji, br. 7/269, MMF, Washington DC*)

International Monetary Fund. 2006. “Bosnia and Herzegovina Financial System Stability Assessment.” World Bank and IMF, Washington, DC. (*Međunarodni monetarni fond. 2006 „Procjena stabilnosti finansijskog sistema Bosne i Hercegovine, Svjetska banka i MMF, Washington, DC*)

Muravyev, Alexander i dr. 2007. “Entrepreneurs' Gender and Financial Constraints: Evidence from International Data.” Discussion Paper 706. German Institute for Economic

Research, Berlin. (*„Pol poduzetnika i finansijska ograničenja: dokazi iz međunarodnih podataka“ rasprava br. 70, Njemački institut za ekonomsko istraživanje, Berlin*)

Republika Srpska Institute of Statistics. 2007. “Women and Men in Republika Srpska No. 4.” Banja Luka. (*Republika Srpska Statistički zavod 2007 „Žene i muškarci u Republici Srpskoj br. 4“*)

Sandor, Maria. 1997. “Women Entrepreneurship in Central and Eastern Europe.” Economic Reform Today, Number II, CIPE, Washington, DC. (*„Žensko poduzetništvo u Centralnoj i Istočnoj Evropi, Ekonomska reforma danas br. 2, CIPE - Centar za međunarodno privatno poduzetništvo, Washington DC“*)

Sabarwal, Shwetlena and Katherine Terrell. 2008. “Does Gender Matter for Firm Performance: Evidence from the East European and Central Asian Region.”, PREM Gender, World Bank, Washington, DC. (*„Da li je pol važan za uspješnost firme: dokazi iz istočnoevropske i centralnoazijske regije“ Odjel PREM Centra za ženska pitanja (PREM- Poverty Reduction and Economic Management - Smanjenje siromaštva i upravljanje privredom)*)

State Agency for Statistics, Republika Srpska Institute of Statistics, Federation of BiH Institute of Statistics, and World Bank. 2002. (*„Welfare in Bosnia and Herzegovina 2001: Measurement and Findings.“ Sarajevo (Državna Agencija za statistiku, Zavod za statistiku Republike Srpske, Federalni zavod za statistiku i Svjetska banka. 2002. „Socijalna zaštita u Bosni i Hercegovini: Mjerenja i zaključci“ Sarajevo*)

BIBLIOGRAFIJA

- UNECE. 2004. "Access to Financing and ITC in the UNECE Region." Geneva and New York. (UNECE 2004 „Pristup finansiranjima i ITC-u (International Trade Commission-Međunarodna trgovinska komisija) u regiji UNECE-a, Geneva i New York)
- UNESCO. 2006. "Bosnia and Herzegovina; Early Childhood Care and Education Programmes." Report UNESCO, Geneva („Bosna i Hercegovina, staranje o djeci u ranom djetinjstvu i obrazovni programi“ Izvještaj UNESCO, Geneva).
- US Census Bureau. 2005. "Income Stable, Poverty Rate Increases, Percentage of Americans without Health Insurance Unchanged." Press Release, August 30 Available online: http://www.census.gov/Press- /www/releases/archives/income_wealth/005647.html (SAD-ov Biro za popis stanovništva, 2005. „Prihod stabilan, stopa siromaštva povećana i nepromijenjeno zdravstveno osiguranje“ Saopćenje za javnost dostupno online: http://www.census.gov/Press- /www/releases/archives/income_wealth/005647.html)
- Wash, Martha. 1997. "Post-Conflict Bosnia and Herzegovina: Integrating Women's Special Situation and Gender Perspectives in Skills Training and Employment Promotion Programmes." ILO, Geneva. („Postkonfliktna Bosna i Hercegovina: Integriranje posebnih problema žena i perspektive ženskog pitanja u programe za profesionalnu obuku i promotivne programe za zapošljavanje“ ILO, Geneva)
- World Bank. 2007a. Doing Business in 2008. World Bank, Washington, DC. (Svjetska banka. 2007a. Bavljenje biznisom u 2008. Svjetska banka, Washington, DC)
- World Bank. 2007b. "New Doing Business Global Report Shows BiH Falling Further Behind the Region. Press Release, September 26, Washington, DC. (Svjetska banka. 2007b. „Novi globalni izvještaj Bavljenje biznisom pokazuje da BiH i dalje zaostaje za regijom, saopćenje za javnost, 26. septembar“ Washington, DC)
- World Bank. 2005a. "Bosnia and Herzegovina Country Economic Memorandum." Report No. 29500-BA. Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region. Washington, DC. (Svjetska banka 2005a „Memorandum: Bosna i Hercegovina Izvještaj br. 29500-BA. Jedinica za smanjenje siromaštva i upravljanje privredom, Regija Evrope i Centralne Azije, Washington, DC)
- World Bank. 2005b. "Bosnia and Herzegovina Labor Market Update: the Role of Industrial Relations." Human Development Sector Unit, Europe and Central Asia Region. World Bank, Washington, DC. (Svjetska banka. 2005b. „Najnoviji podaci Svjetske banke o tržištu rada u Bosni i Hercegovini: Uloga privrednih odnosa“ Jedinica za sektor ljudskog razvoja, Regija Evrope i Centralne Azije“ - Svjetska banka 2005b, Washington, DC)
- World Bank. 2005c. "Project Appraisal Document: Bosnia and Herzegovina Education Restructuring Project." Report No. 31840-BA. Human Development Sector Unit, South East Europe Country Unit, Europe and Central Asia Region. Washington, DC. (Svjetska banka. 2005c. „Dokument o procjeni projekta: Projekt reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Izvještaj br. 3184-BA“ Jedinica za sektor ljudskog razvoja, Regija Evrope i Centralne Azije“, Washington, DC)

BIBLIOGRAFIJA

World Bank. 2001. "Bosnia Herzegovina Living Standards Measurement Study Survey 2001." World Bank, Washington, DC. (*Svjetska banka 2001. „Studijski izvještaj o mjerenjima životnog standarda u Bosni i Hercegovini, Svjetska banka, Washington, DC)*

World Economic Forum. "The Global Gender Gap Report 2007." World Economic Forum, Geneva. (*Svjetski ekonomski forum. „Globalni izvještaj o jazu među polovima 2007.“ Svjetski ekonomski forum, Geneva)*

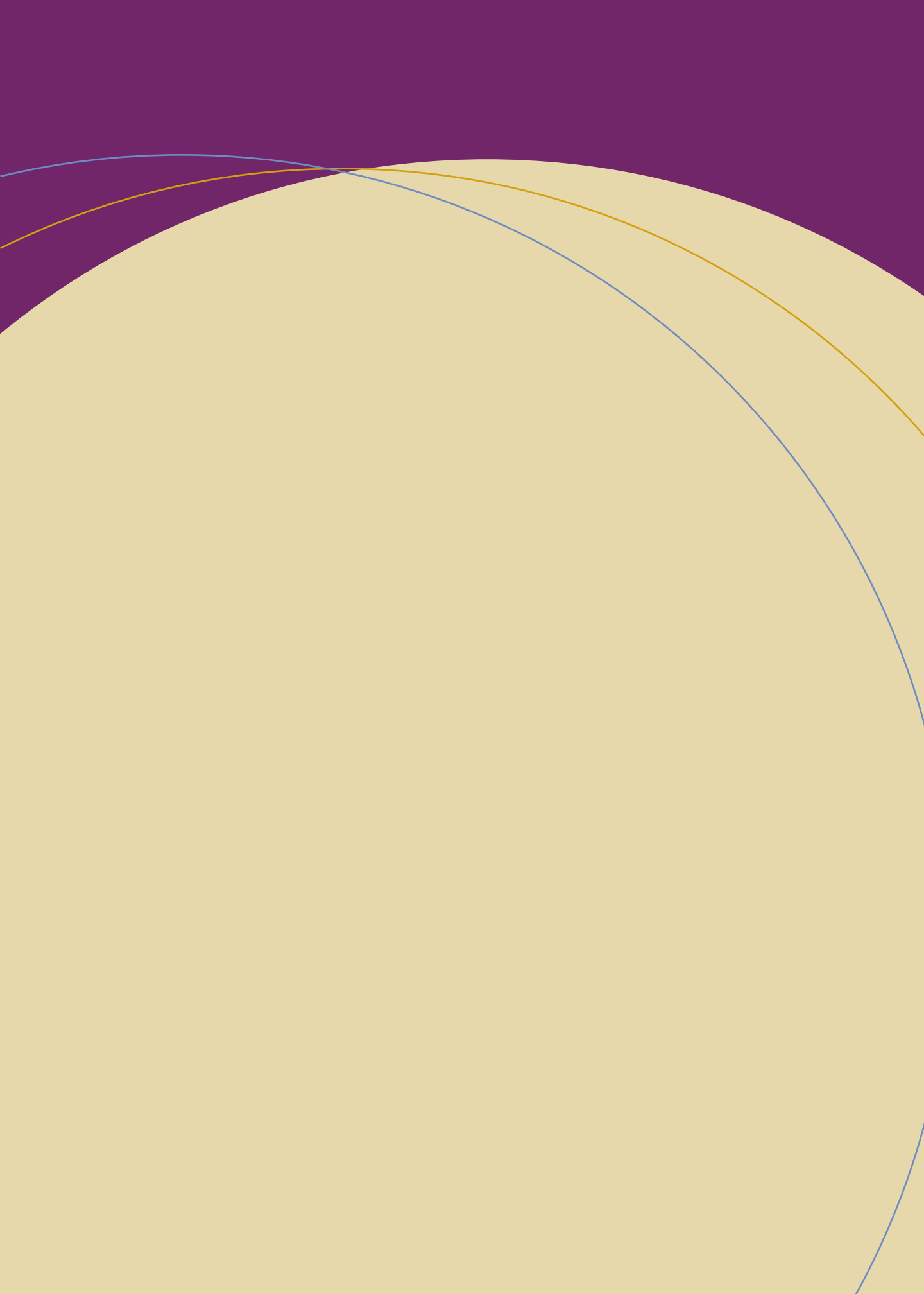
World Values Survey. Available online: <http://www.worldvaluessurvey.org/> (*Anketa svjetske vrijednosti—dostupna on line <http://www.worldvaluessurvey.org/>*)

Yemtsov, Ruslan and Erwin Tiongson. 2008. "Bosnia and Herzegovina 2001-2004: Enterprise Restructuring, Labor Market Transitions, and Poverty." World Bank. Policy Research Working Paper 4479. (*„Bosna i Hercegovina 2001-2004: Reforma poduzetništva, tranzicija tržišta i siromaštvo“, Svjetska banka, Istraživanje strategije: radni dokument Svjetske banke, br. 4479)*

Zuckerman, Elaine and Ann Graham. 2002. "USAID/Federal Republic of Yugoslavia: Gender Assessment of Serbia and Montenegro." Development Alternatives, Washington, DC. (*USAID/Savezna Republika Jugoslavija: Procjena ženskog pitanja u Srbiji i Crnoj Gori“ Razvojne alternative, Washington, DC)*

MKF 'MI-BOSPO'
Bosne srebrene bb
75 000 Tuzla
Bosnia and Herzegovina
Tel: ++ 387 35 270 283
Fax: ++ 387 35 252 448
www.mi-bospo.org

2121 Pennsylvania Avenue, NW
Washington, DC 20433 USA
(202) 473-1000
www.ifc.org